

FRANJO RAČKI — OTAC HRVATSKE
CYRILLO-METHODIANE

Ima mnogo datuma u kulturnoj i književnoj povijesti slavenskih naroda koje bismo mogli nazvati počecima ćirilometodske znanosti. Ali, naveli bismo tako samo godine i pojedince. Cyrillo-Methodiana postaje znanost tek kada postaje svjesna same sebe, kada »znanstvenici« nekoliko generacija shvate da stare ćirilometodske legende nisu samo legende nego i svjedoci jednoga velikog čina u slavenskoj kulturnoj prošlosti. A da bi se to shvatilo, presudna su posljednja desetljeća 18. i prva desetljeća 19. stoljeća. Ćirilometodska znanost počinje se tada razvijati u krilu povijesnih znanosti i slavenske filologije. Slavenskoj filologiji zauzvrat daje i obilježja povijesne znanosti, daje joj zapravo temeljne razloge života i postojanja.

Osamnaesto stoljeće stvorilo je već i dalo mnoge preduvjete naglom procvatu ćirilometodske znanosti u narednom stoljeću. Devetnaesto stoljeće poznavalo je osnovne ćirilometodske izvore i imalo neke spomenike ćirilometodske kulturne i književne baštine. Imalo je, međutim, u svojoj prvoj polovici i neke vlastite vanjske preduvjete, jednu vlastitu posebnu atmosferu, pogodnu za razvitak ćirilometodske znanosti. U doba bujanja nacionalne i političke svijesti na raznim stranama Evrope, u doba formiranja modernih evropskih nacionalnosti, slavenska ideja, ideja o slavenskom zajedništvu i uzajamnosti, jača nego ikada ranije, postaje, čini se, za male slavenske narode nasušna potreba i povijesna zakonitost, ali i vizija jednoga romantičnog i romantičarskog pokoljenja. Okruženi i pritisnuti snažnim neprijateljima, mali slavenski narodi, upirući oči u Slavenstvo, bude se u svojim nacionalnim i kulturnim preporodima, maštaju o oslobođenju i ujedinjenju. Snagu i veličinu slavenske prošlosti, daleku stvarnost svojim željama i težnjama potražiti će ova pokoljenja, dakako, i u ćirilometodskom djelu. A upravo na prijelomu 18. i 19. stoljeća, u ponovno otkrivenim i čitanim starim legendama i ljetopisima, znanost će početi slutiti, a potom otkrivati vjerodostojne povijesne izvore i svjedoke ćirilometodske povijesti. Slavenstvo u ćirilometodskom činu traži i dokazuje, otkriva sebi i drugima kamen temeljac slavenske kulturne i književne povijesti. Ono vidi u ćirilometodskom djelu, koje se rodilo i bolno ustrajalo pod budnim okom istoga tadašnjeg slavenskog neprijatelja, veliku slavensku prošlost, s kulturnim i društveno-političkim tekovinama koje su prije tisuću

godina slavenske narode stavile ne samo u ravnopravan položaj s vodećim evropskim narodima nego su značajno obogatile i cijelu evropsku kulturu i civilizaciju. Panslavizam će tijekom vremena dobivati razne oblike sve do austroslavizma i panrusizma, ali premda će se i u ćirilometodsku znanost uključivati znanstvenici, povjesnici i filolozi, pa i političari, nosioci takvih oblika i značenja slavenske ideje, njihova gledanja neće jače doći do izražaja, niti će uroditi kakvim značajnijim plodom u tim desetljećima ćirilometodske znanosti. Unutrašnja snaga i veličina same ćirilometodske ideje u to doba ujedinjuje još slavenske znanstvenike, a i popularizatore njihove znanosti. Razilaženja, pa i stranputice u proučavanju ćirilometodske povijesti i problematike u korist patriotskih osjećaja ovoga ili onoga slavenskog naroda plod su nešto kasnijih vremena, razvijenije ćirilometodijane, u kojoj još i danas već po nazivu pojedine teorije ili teze o postanku ili porijeklu ove ili one tekovine ćirilometodskog djela možemo prepoznati iz kojega dijela slavenskog svijeta dolazi njezin autor. Ćirilometodska znanost u 19. stoljeću više boluje od jedne druge, ne osobito ozbiljne, za to vrijeme čak i korisne »bolesti«. Ćirilometodijana, naime, osvaja znanstvenu njivu dosta polako, brazdu po brazdu, ipak, osvaja je sa svakim novootkrivenim ćirilometodskim izvorom i spomenikom, sa svakim ozbiljnim talentom povjesnika i filologa. Istodobno ima u njoj mnogo mjesta i prigodničarstvu i zdravičarstvu, mnogo romantičnih i patriotsko-budničarskih nota, upravo zbog preporoda slavenske političke i nacionalne svijesti, zbog mnogih i kompleksnih ideja kojima i ona postaje potvrda i oslonac. Međutim, i to je njezin normalni hod kroz 19. stoljeće i njega ne treba nazivati »jeftinim sveslavenstvom«, niti ga ocjenjivati samo znanstveničkim okom našega stoljeća.

Pedesetih godina 19. stoljeća u ćirilometodsku znanost ulazi Franjo Rački, otac hrvatske Cyrillo-Methodiane i jedno od najvećih imena svjetske ćirilometodske znanosti. Ćirilometodska problematika u svojim prvim znanstvenim otkrićima više je predmet povijesnih znanosti, a manje slavenske filologije. To, dakako, ne znači da se u evropskoj ćirilometodskoj znanosti ne javljaju istodobno i povjesnici i filolozi, dapače, nerijetko, veliki ćirilometodski znanstvenici u sebi ujedinjuju ta dva znanja. Ipak, po prirodi prvih ćirilometodskih izvora i po nekom zamišljenom redosljedu najprije se s više pažnje proučava ćirilometodska povijest, njezini putovi i tokovi, ideje i namjere njezinih nosilaca na relaciji ciljeva i interesa tadanje Evrope, da bi se tek potom tekovine ćirilometodskog djela predale na proučavanje slavenskim filozozima. Ta je konstatacija značajnija za hrvatsku ćirilometodijanu nego za evropsku. Međutim, da povjesnik Franjo Rački obilježava, gotovo sam, cijelu hrvatsku ćirilometodsku znanost u najpresudnijem razdoblju njezina života, nije samo plod veličine ovog znanstvenika nego i rezultat ranog odlaska iz Hrvatske filologa Vatroslava Jagića. A presudno je to razdoblje po mnogo čemu. Godina 1863. kada čitav slavenski svijet prvi put slavi obljetnicu dolaska bizantskih misionara Konstantina i Metodija u Moravsku prijelomna je godina za ćirilometodijanu.

To je prva ćirilometodska obljetnica na koju slavenski narodi pod tuđinskom supremacijom pozivaju sami sebe na slavlje. I prva u nizu ćirilometodskih obljetnica koje će slijediti u 19. stoljeću, od kojih su najznačajnije proslavljena 1000-obljetnica smrti Konstantina-Ćirila (1869) i za ćirilometodsku znanost osobito važna i plodna 1000-obljetnica Metodijeve smrti (1885). Uz te obljetnice Slaveni će se pomalo izgubiti u nizu crkvenih proslava, skupova, manifestacija, u osnivanju baština, bratovština, zavoda i najrazličitijih društava, listova i časopisa ćirilometodskih, tražeći u svojim pomalo zamagljenim romantičnim predodžbama u ćirilometodskoj baštini u prvom redu kulturne i nacionalne vrednote sukladne svojim željama i potrebne onom vremenu. Ipak, takvi oblici proslava i često pojednostavljena gledanja na ćirilometodsku baštinu neće nipošto naškoditi ćirilometodskoj znanosti. Ćirilometodska znanost potekla je širokim tokovima već prije 1863. godine, tekla je usporedo sa ćirilometodskim obljetnicama i sama se uključujući u proslave, da bi još plodnije potekla nakon što ih je obilježila. Ćirilometodske obljetnice u 19. stoljeću dale su, dapače, jak poticaj razvitku ćirilometodske znanosti, obogaćujući je sokovima i potrebama života.

Dok se ta dva oblika ćirilometodske kulture 19. stoljeća u slavenskim zemljama dosta jasno mogu sagledati, u hrvatskim ih prilikama sigurno ne bismo ni imali da nismo imali Franju Račkoga. Imali bismo vjerojatno samo ćirilometodske obljetnice, proslave s nevelikim znanstvenim rezultatima, jer hrvatska znanost nije imala tradicije češke, slovačke ili ruske historiografije i slavistike na ćirilometodskom polju. Čak i rezultati tih znanstvenika sporo su dopirali do naših strana i moglo se dogoditi da i 1863. godinu, veliki datum slavenske kulturne i književne povijesti, u znanosti dočekamo dosta nespremno i neobaviješteno, da nije pedesetih godina, na najboljim rezultatima evropske znanosti i svojim vlastitima, s talentom velikog povjesnika hrvatsku ćirilometodsku znanost utemeljio posve mladi Franjo Rački.

Viek i djelovanje sv. Cyrilla i Methoda slovjenskih apoštolov i Tisućnica slovjenskih apostolah sv. Cirila i Methoda zapravo su jedina djela iz ćirilometodske tematike koja se u hrvatskoj znanosti spominju, iako ne ocjenjuju, uz ime Franje Račkoga. Kada bismo ostali na tome, ne samo da bismo nepotpuno ocijenili njegov doprinos ćirilometodskoj znanosti nego bismo jako potcijenili i njegovu ulogu u hrvatskoj i svjetskoj ćirilometodijani 19. stoljeća. Pa iako se Franjo Rački, ponesen svojim mnogostrukim znanstvenim interesima i potrebama svoga doba, poslije 1863. godine neće javljati s tako velikim djelima iz te problematike, do smrti će napisati nekoliko radova antologijske vrijednosti za hrvatsku i svjetsku ćirilometodijanu. Bit će to djela zrelog, velikog, o svemu obaviještenoga ćirilometodskog znanstvenika. Nije manja njegova uloga u neprestanom širenju i podržavanju interesa za ovu znanost u Hrvatskoj, pa i kod južnoslavenskih naroda. Uvijek uz bok biskupu Strossmayeru, na čelu najnaprednijih intelektualnih i crkvenih snaga u Hrvatskoj, pozivao je na ćirilometodske obljetnice i proslave, isticao najvažnije

ideje i tekovine ćirilometodskog djela, da bi u njihovu duhu i u skladu sa svojim načelima postavljao zahtjeve u nacionalnom interesu svoga naroda i slavenskih naroda. I premda je doba koje Rački obuhvaća svojom djelatnošću u političkom i nacionalnom životu bilo nadasve nemirno i u smjenama događaja i generacija promjenljivo doba, što ne samo da je ostavilo tragove u duhovnom životu Hrvata nego je upravo pisalo njihovu literaturu i znanost, stvaralo kulturu 19. stoljeća, postojanost zahtjeva koje je Rački kroz cijelo to razdoblje postavljao u ime ćirilometodijane i za ćirilometodijanu pred svoje vrijeme pokazuje samo veličinu i ispravnost njegovih zahtjeva. Napisavši velika djela za ćirilometodsku znanost, ali i ispravno sjedinjujući, kao nitko drugi, dva oblika ćirilometodske kulture 19. stoljeća, Franjo Rački ostaje najveće ime hrvatske ćirilometodijane prošloga stoljeća. Uz njega će se javljati sa ćirilometodskim temama Ivan Kukuljević, Matija Mesić, Ivan Berčić, Ivan Crnčić, Ivan Tkalčić, Josip Juraj Strossmayer, Vatroslav Jagić, dakako, drugo je naše veliko ime u ćirilometodskoj znanosti 19. stoljeća, ali ne kao ćirilometodski povjesnik, nego kao filolog, kojemu je dobro poznavanje ćirilometodske povijesti i ćirilometodskog djela bilo temelj svih daljih jezičnih i književnopovijesnih istraživanja. Upravo zbog toga Jagić neće nikada zaboraviti što iz ćirilometodijane duguje svom velikom učitelju, ćirilometodskom povjesniku Franji Račkome.

Ćirilometodski opus Franje Račkoga sadrži pedesetak jedinica, od knjiga, rasprava, studija i članaka do recenzija, poziva na obilježnice, ćirilometodskih vijesti, nekrologâ ćirilometodskim znanstvenicima, te još k tome desetke stranica u njegovoj korespondenciji na kojima iznosi svoje misli i gledišta ili govori o pripremama i pisanju novih radova iz ćirilometodske problematike. U najbližoj vezi s tim radom nalaze se njegovi radovi posvećeni glagoljskim spomenicima i raznim temama ćirilometodske glagoljske baštine.

Prvi interes Franje Račkoga za ćirilometodijanu zapravo je njegov interes za povijesne znanosti, a porijeklo mu treba tražiti u njegovim bečkim danima. Rački boravi u Beču s prekidima od 1849. godine, kada ovamo dolazi kao student teologije, do god. 1855. kada postaje doktor teologije. Dvadesetogodišnjak, u čijoj su se lektiri još u Senju nalazili Šafařík, Palacký i Časopis Českého Museum, ima sada priliku da sluša predavanja i o ćirilometodskoj povijesti i djelu i da se susretne s djelima velikih ćirilometodskih znanstvenika. Sudeći po njegovim prvim radovima iz ćirilometodske tematike, u kojima je, dakako, vidljive tragove ostavila pročitana literatura, autori koje je upoznao, ili već mogao upoznati u Beču bili su: Dobner, Schlözer, Dobrovský, Vostokov, Kalajdovič, Blumberger, Köppen, Palacký, Filaret, Pogodin, Šafařík, Kopitar, Miklošič, Dümmler, Wattenbach. Ne nalazimo potvrde za to, ali ne možemo vjerovati da nije upoznao i raspravu Aleksandra Vasiljeviča Gorskoga (1843), ephalnu za ćirilometodsku znanost. Već 1852. godine u svojim

Dopisima iz Beča¹ koje šalje »Zagrebačkom katoličkom listu« Rački poziva Slavene na veću ljubav i odanost prema slavenskim apostolima sv. Cirilu i Metodiju. Izvještava o raznim oblicima kulturnog i vjerskog života, o raznim društvima, skupštinama, zavodima, o književnoj i izdavačkoj djelatnosti u Beču i među Slavenima. Govoreći osobito o češkim i slovačkim društvima i časopisima koji se bave i cirilometodskom djelatnošću, u duhu najčistijeg oblika slavenske ideje Rački apelira na Slovake i Čehe za slogu na kulturnom i književnom polju, u ime prošlosti, u ime ideje i djela slavenskih učitelja Cirila i Metodija. U istom duhu slavenske uzajamnosti i mladenačke ushićenosti piše Rački i svoj članak *Nabožne misli na dan sv. Cirilla i Methoda* 1854. godine,² kojemu kao motto stavlja riječi biskupa Martina Slomšeka. Uzda se u zagovor i pomoć sv. Cirila i Metodija na ponovnom jedinstvu crkve, te poziva braću Slavene, pripadnike istočne crkve, na slogu i suradnju s katoličkim Slavenima, a za svoje prve misli o potrebi obnavljanja slavenske liturgije u crkvi katoličkih Slavena navodi riječi koje je papa Ivan VIII. 880. godine uputio moravskom knezu Svatopluku (*Industriae tuae*). Izenađuje zrelost koju uskoro poslije tog napisa pokazuje Franjo Rački u svojoj studiji *Slavi slavenskih Apoštolah na njihov blagdan*, koja u istom listu izlazi u sedamnaest nastavaka tijekom 1855. godine.³ To je zapravo prvi prikaz života i djela slavenskih učitelja koji zahvaljujemo Franji Račkome. U posljednjem nastavku svoje studije Rački je ovako predstavio svoj trud i odanost djelu Cirila i Metodija: »Na razstanku upozornjujem štovano čitateljstvo, da svèrha ovoga kratkoga životopisa, osnovana na pristupnih mi izvoriš, nije toliko teoretička, koliko praktička. Htèdoh naime, da živim i temeljitim predočenjem slavniè poduzetjâh, gorkih mukâh i jadâh naših Apoštolah probudim duboko štovanje prama istim u nas, i u našem narodu. Zar nisu vrèdni, da ih bolje poznajemo, većma častimo, nego li do sada? Zar nisu oni svojim živim slovom zaslužili, da ih spomenemo u hramu božjem pred povèrenim brizi našoj pukom? Zar tm nebi mogli pokoj oltar, po koju cèrkvicu posvetiti, pošto su oni med narodom slavenskim kamenite i žive hramove dizali?« Tim je riječima Rački zacrtao i svrhu, pa donekle i program svoga rada na cirilometodskoj tematici, pogotovo ako im dodamo i njegove daljnje riječi: »... o da bi bar kat. Slaveni u Austriji živući htèli dostojno proslaviti tisućgodišnju spomenicu svojih svetih Apoštolah (1863)!« To je, već 1855. godine, prvi poziv koji je Franjo Rački uputio Slavenima za proslavu 1000-obljetnice slavenske pismenosti, a koju će upravo on među Hrvatima najsnažnije i najbolje

¹ Zagrebački katolički list, t. IV/1852, br. 6—7, 16, 28—29, 52.

² Zagrebački katolički list, t. V/1854, br. 12, str. 89—91.

³ Zagrebački katolički list, t. VI/1855, br. 10, str. 73—74; br. 11, str. 81—83; br. 12, str. 89—90; br. 13, str. 97—98; br. 14, str. 105—106; br. 15, str. 113—114; br. 16, str. 123—124; br. 17, str. 132—134; br. 18, str. 137—139; br. 19, str. 145—146; br. 20, str. 153—155; br. 21, str. 161—162; br. 22, str. 169—171; br. 23, str. 177—179; br. 24, str. 185—186; br. 25, str. 195—196; br. 26, str. 203—205.

obilježiti svojim znanstveničkim i organizatorskim snagama. Ali Rački je, uvijek skroman, tim riječima vrlo potcijenio uloženi trud u svoj prvi ćirilometodski životopis. To je djelo posve obaviještenoga mladog znanstvenika, kojemu gotovo ništa iz već obilne ćirilometodske znanstvene literature nije nepoznato, a istodobno djelo samostalnog učenjaka kojemu je najveća snaga u izvanrednom poznavanju ćirilometodskih izvora i znanju kako da se s njima služi. Rački je obuhvatio cijelu ćirilometodsku povijest u njezinu toku i s njezinim glavnim tekovinama, tražeći njezine dodire i odjeke u svakom slavenskom narodu. Slavensku misiju, kojoj je točno postavio vjerske i političke razloge, stavio je na povijesnu pozornicu namjera i interesa svih zainteresiranih slavenskih i evropskih političkih i crkvenih snaga onoga vremena. S velikim oprezom, ali i s pouzdanošću predlagao je datume pojedinih događaja, koji su se u njegovo doba tek počeli utvrđivati. Isto je tako svakom prilikom ukazivao na praznine u istraživanjima pojedinih događaja ili tekovina ćirilometodskog djela. Tako je sam pokušao riješiti izvanredno važno pitanje koje je slavenske zemlje obuhvaćala Metodijeva nadbiskupija, pa s time i misija, ili gdje je bilo prijestolje Rastislavovo i Svatoplukovo, te sjedište i kasnije grob Metodijev. Kakvu je kritičnost već tada pokazivao znanstveno raspravljajući, vidi se posebice u njegovu traženju sjedišta Metodijeve nadbiskupije. On, koji je cijeli život pozdravljao odlaske na Velehrad, kako bi se njegovala i čuvala uspomena na slavenske učitelje, kao znanstvenik je odgovorio da u izvorima nema nikakvih pouzdanih vijesti o Metodijevu sjedištu i »sbornoj crkvi« u kojoj je pokopan, a da na Velehrad kao Metodijevo sjedište sada, 1855. godine, sigurno više ne misli ni Safarik. Nije mogao znati da ni danas, poslije tolikih arheoloških nalaza, sigurne odgovore na to pitanje ne mogu dati ni takvi autoriteti za velikomoravsku materijalnu kulturu kao što su J. Poulík, V. Richter, J. Cibulka ili V. Hrubý, kao što nije mogao znati da se još i danas vrlo živo raspravlja s različitim pozicija i s različitim rezultatima o pitanjima da li su Slaveni prije Ćirila i Metodija već imali neko svoje pismo, da li je starija glagoljica ili ćirilica, kakav je bio *corpus* književnih djela i prijevoda u ćirilometodskom razdoblju pismenosti i književnosti. Rački je i te probleme ispravno postavio, a potom ih preporučio, kao što je to često znao činiti, jezikoslovcima, iako će se već idućih godina s njima sam ozbiljno pozabaviti. Najviše prostora pa i srca dao je Rački u svojoj studiji praćenju sudbine slavenske liturgije u ćirilometodskom razdoblju njezina života i kasnije u Čeha i Hrvata, sve do 1248. godine i pape Inocencija IV. Govoreći o slavenskoj liturgiji za života Konstantina i Metodija, morao se već tada suprotstaviti mišljenju J. Dobrovškoga, koji nije priznavao vjerodostojnost staroslavenskih žitija, ali i gledanjima J. Kopitara i E. Dümmlera. Upravo u prikazu borbe za slavensku liturgiju u ćirilometodsko doba, koja je uzrok najtužnijim i najbolnijim godinama Metodijeva života, Rački je pokazao osobit smisao za pronalaženje i upotrebu mnogih povijesnih izvora koji su mu ovdje mogli pomoći. Najvažniji mu je u tome doprinos na

sakupljanju papinskih pisama moravsko-panonskim svjetovnim i crkvenim poglavarima, koja je crpio iz mnogih izdanja, a u svojoj studiji u većini i objavio. Uz te izvore najobilnije se služio staroslavenskim žitijima Konstantina-Cirila i Metodija (ŽK i ŽM), kako nam se čini, po Šafaříkovu izdanju, u kojima, međutim, još u tim godinama, nije uvijek uspijevao razlučiti legendarne epizode i pane-giričke crte od stvarnih događaja i karakternih crta svojih junaka. Poznavao je, dakako, i sve ostale izvore poznate tadašnjoj ćirilometodskoj znanosti. Služio se ponešto i bizantskim izvorima, uglavnom po Stritteru, a i zapadnim piscima, među kojima najvažnije mjesto imaju kroničari i Anastazije Bibliotekar. Kritičnost prema poznatome i traganje za nepoznatim glavne su vrline već te studije Franje Račkoga, vrline koje će biti snaga i veličina cijele njegove ćirilometodske znanosti. Njegova studija osim toga pokazuje da će ćirilometodski izvori biti uvijek jedan od najvažnijih predmeta njegovih istraživanja u ovoj problematici.

Dok je Franjo Rački u Hrvatskoj tako stavljao na papir svoje prve misli i znanja o Ćirilu i Metodiju, mladenački oduševljen i začuđen nad veličinom i humanošću njihova djela, u Pragu je Pavel Josef Šafařík pisao svoja posljednja, kapitalna djela posvećena ćirilometodskoj baštini. Možda i osjećajući da mu je ostalo još malo vremena, veliki se učenjak grozničavo okrenuo glagoljskim spomenicima i glagoljskom pismu. Osjećao je svakako neki dug prema glagoljci, možda nepravdu koja joj je u ranijim istraživanjima učinjena, te mogućnost i potrebu da sada kada je u posljednja dva desetljeća otkriven lijep broj glagoljskih spomenika, u glagoljskom pitanju mnogo toga istraži, izmijeni, i vjerojatno ispravi neke greške i zablude svojih učitelja, pa i svoje vlastite. Rezultati i spoznaje koje je slavenski velikan o glagoljskom pismu i glagoljskoj književnosti izrekao u svojim djelima od 1852. do 1858. godine postat će u drugoj polovici 19. stoljeća poticaj i polazište svakom razmišljanju o glagolizmu, svakom proučavanju glagoljske problematike, posebice među zapadnoslavenskim učenjacima, a ostat će i do danas temelj svakog ozbiljnog približavanja ovoj tematici.

Hrvatska, čuvarica glagoljske ćirilometodske baštine, morala je uskoro saznati što se zbilo u kabinetu i u duši slavenskog učitelja Šafaříka. A imala je tada, na svoju sreću, Ivana Kukuljevića, Ivana Berčića, Matiju Mesića i mladog Franju Račkoga. Šafaříkova epohalna istraživanja dat će odlučujući poticaj hrvatskom znanstvenom interesu za glagoljsku baštinu sredinom 19. stoljeća. Kukuljeviću, Mesiću, Berčiću i Račkome pridružit će se u toj »glagoljskoj« generaciji Ivan Črnčić, Dragutin A. Parčić, Ivan Tkalčić i konačno Vatroslav Jagić.

Rački je imao čast i mogućnost da Josefa Šafaříka upozna upravo u posljednjim godinama njegova rada i života. Veliki je slavenski učitelj ostavio na njega neizbrisiv dojam kao čovjek i kao znanstvenik, dojam koji će Franjo Rački nositi kroz cijeli svoj život. Pa zapravo i nema nijednoga značajnijeg djela iz ćirilometodske ili glagoljske problematike, posebice u ranijem razdoblju njegova ži-

vota, koje se nije rodilo iz Šafaříkova nagovora, savjeta, pomoći ili naprosto iz divljenja mladoga hrvatskog znanstvenika prema djelu i osobi praškog učenjaka.

Šafařík je za svoja opsežna istraživanja u glagoljskoj problematiki trebao pomoć svih slavenskih učenjaka zainteresiranih za glagolizam, pogotovo onih koji su mogli tražiti i sakupljati glagoljske rukopise u svojim krajevima i slati mu u Prag gradu i podatke. Želio je da prije nego što izrekne svoje posljednje riječi o glagoljici, koje je slagao strpljivo i postupno, sakupi i do svake pojedinosti istraži sve što mu je u njegovo doba bilo moguće. A u tome su mu, dakako, mnogo mogli pomoći i Hrvati. U Hrvatskoj je Šafařík imao svoga prijatelja i suradnika Ivana Kukuljevića, a Kukuljević i svoga i Šafaříkova prijatelja i pomoćnika Franju Račkoga. To je dio onog zanosa koji baca Franju Račkoga da na podu Sv. Lucije u Baški što ležeći što klečeći četiri sata čita i prepisuje Baščansku ploču, jer će pomoću toga i drugih hrvatskih glagoljskih spomenika izreći svoje mišljenje »o tih slavenskih hieroglyphih najveći slavista«, kako piše Ivanu Kukuljeviću. Rački je poslije završenog studija i stečenog doktorata u Beču živio u Senju, u kraju gdje je doista imao priliku da se susreće s glagoljskim spomenicima, da ih traži i sakuplja. On zapravo organizira veliko traganje za glagoljskim rukopisima sa svećenicima i klericima pomoćnicima po susjednim mjestima i otocima. S kojom je marljivošću i ljubavlju obavljao taj posao ostalo je vjerno zapisano u pismima koja je pisao Ivanu Kukuljeviću u Zagreb 1856. i 1857. godine.⁴ Samo u jednom pismu (14. lipnja 1857) spominje 102 nađene glagoljske listine. U tim godinama Rački vrlo plodno nastavlja svoju suradnju u »Katoličkom listu«, glasilu zagrebačkog episkopata, koju je započeo još 1849. godine, u prvoj godini izlaženja lista, svojim pjesničkim pokušajima, a na koju, kako smo vidjeli, nije zaboravio ni u svojim bečkim danima. Među brojnim člancima, koji izlaze gotovo iz broja u broj toga lista, a posvećeni su u prvom redu crkvenoj povijesti, izdvajamo, slijedeći svoj interes, u tom razdoblju posebice rad *Pregled glagoljske crkvene književnosti s osobitim obzirom na sv. pismo i liturgičke knjige*,⁵ pionirski rad te vrste u Hrvata. Autor je tim pregledom želio pokazati kako imamo kulturnu i književnu prošlost vrijednu divljenja svakom evropskom narodu, a s njome je htio upoznati posebice svećenstvo kojemu je namijenio zadaću istraživanja i njegovanja glagoljske baštine. U tom je smislu iste godine pisao Ivanu Kukuljeviću: »Tamo je takodje smierala kratka povjestnica glagoljske književne povjestnice, koju g. Horvatu (Nikola Horvat, urednik »Zagrebačkog katoličkog lista«, nap. I. P.) poslao, za da se

⁴ Pisma Franje Račkoga pisana Ivanu Kukuljeviću iz Senja i Rima od g. 1856—1860. Tade Smičiklas, *Život i djela Dra. Franje Račkoga*. Djela JAZU, knj. XV, Zagreb 1895.

⁵ Zagrebački katolički list, t. VII/1856, br. 34, str. 269—271; br. 35, str. 277—279.

s' njome naše svetjenstvo bar ponješto upozna. Sastavljajuć istu poslužih se skoro svimi pisci, koji o istoj štogod pišaše; na više mjestih i sam sravnjivah navlaš časoslove i misale glagoljske, koji su mi pri ruci; kano i glagoljski prievod s grčkiem i latinskiem izvorom. S'toga samo gledišta one crtice sudite. Medjuto, ako ih držite shodniem predmetom i razvojom svome Arkivu, to će me razveseliti, tē ću drugu stran još pozornije nastaviti, osobito što se raznih recenzijah misala tiče, što će biti kao pridjevak za liturgičnu povjestnicu.«⁶ U prvom dijelu svoje studije Rački je prvi put opširnije progovorio o porijeklu i starini glagoljice i pri tome postavio teze koje će kasnije bitno mijenjati. Potom je dao pregled »liturgične i homiletične književnosti« prvoga perioda, kojemu je stavio kao granicu 13. stoljeće. Pregled književnosti drugog perioda namjerao je dati u novoj studiji kojoj je želio posvetiti više vremena, jer bi govorila o bogatijoj književnosti, nikloj i njegovanoj u Hrvatskoj. Studiju bi zatim objavio možda u Kukuljevićevu »Arkivu«, kako razabiremo iz gornjega pisma, ali taj nam nastavak nije poznat. U istraživanjima vodili su ga posebice rezultati Dobrovškoga, Kopitara, Miklošiča i konačno Safarika, čiji su *Pamětky hlaholského písemnictví* već tri godine ranije zadivili slavistički svijet (1853). Ono što ne treba nipošto zanemariti u ovoj studiji Franje Račkoga, to su njegove napomene o staroslavenskom glagoljskom i ćirilskom prijevodu Sv. pisma i odnosu jednog i drugog prijevoda prema grčkom tekstu i Vulgati, te njegove spoznaje o bogatstvu izraza i o vještini prevodnika glagoljaškog pisca, opaske i spoznaje koje je namjerao objaviti u nastavku svojih istraživanja. Taj »pregled glagoljske crkvene književnosti« Franje Račkoga neće lako izdržati usporedbu s nekim kasnijim radovima Ivana Berčića ili sličnim pregledima glagoljske književnosti, posebice s onima koje će potpisati Vatroslav Jagić, ali neće podnijeti ni usporedbu s kasnijim znanjem svoga autora — Franje Račkoga. Treba znati da je taj pregled napisan 1856. godine, a trebalo je mnogo znanja i hrabrosti onome tko bi već 1856. god. u hrvatskoj znanosti započeo takav posao. Franjo Rački je imao i jedno i drugo, a što je najvažnije imao je jasnu spoznaju da od tih njegovih »crtica« ne treba očekivati »savršenost i potpunost«, jer govore o problematici u kojoj je mnogo toga još neistraženo, a svakim se danom otkrivaju novi glagoljski spomenici, koji ne samo da bacaju novo svjetlo na glagoljsku književnost nego mogu i znatno izmijeniti ovu sliku. Upravo tako treba i prihvatiti »pregled glagoljske književnosti« Franje Račkoga, danas nepravedno nepoznat ili zaboravljen.

Još je manje poznato da Franji Račkome dugujemo i prvi opis u znanosti tada dvaju nepoznatih novljanskih glagoljskih brevijara.⁷

⁶ Pisma Franje Račkoga pisana Ivanu Kukuljeviću..., (19. srpnja 1856), str. 162—164.

⁷ Čertice iz domaće crkvene pověstnice, IV. Krištofor biskup modruški. Zagrebački katolički list, t. VIII/1857, br. 46—47.

Casoslov A i *Casoslov B*, kako ih je Rački tada nazvao i opisao, postali su kasnije poznati kao *I. Novljanski brevijar* i *II. Novljanski brevijar*. Već je tom prilikom Rački objavio kratke odlomke iz obaju brevijara, a uskoro će neke tekstove iz *II. Novljanskog brevijara* objaviti i Ivan Kukuljević (*Povjestni spomenici Južnih Slavenah*, Zagreb 1863, br. CXLI i CXLIII), te Ivan Berčić u svojoj hrestomatiiji glagoljskih tekstova (Prag 1864). *Službu u čast sv. Ćirila i Metodija* iz *II. Novljanskog brevijara* objavit će Matija Mesić (*Tisućnica*, Zagreb 1863) i Ivan Berčić (*Dvije službe rimskoga obreda za svetkovinu svetih Ćirila i Metuda*, Zagreb 1870).

Franjo Rački bio je i jedan od prvih i najuspješnijih čitača Bašćanske ploče. Bašćanska ploča ušla je u znanost 1851. godine kada je za nju saznao Ivan Kukuljević od klerika Petra Dorčića iz Baške. Ivan Kukuljević, želeći da je i Šafařík što prije uvrsti među svoje glagoljske spomenike, pokrenuo je odmah njezino čitanje. Međutim, prvi su se čitači, a i Kukuljević s njima, vratili iz Baške bez velikog uspjeha. Tako je i Šafařík, koji je prvi u znanosti progovorio o Bašćanskoj ploči (u dodatku knjizi *Památky hlaholského písemnictví*, 1853), premda je od Kukuljevića dobio tri »prijepisa« tog »nadgrobnog natpisa« (Kukuljevićev, Dorčićev i Sabljarov), ipak morao priznati da ni on a ni »učeni Hrvati« još ne mogu pročitati taj spomenik, niti bilo što reći o njegovu sadržaju. Spomenik ima, kaže nadalje Šafařík, slova koja su očito slična glagoljskima, ali i neka koja to nisu, pa bi to mogao biti i tajnopis (cryptographia). Znanstvenike je, naime, naviknute da sve glagoljske spomenike prema obloj, odnosno uglatoj glagoljici dijele na »bugarske« i »hrvatske«, u čemu je glavnu zaslugu imao upravo Šafařík, dobrano zbunila paleografska slika Bašćanske ploče. Ipak, čitača je bilo sve više. Kukuljević je, nakon još nekoliko svojih ne baš uspješnih čitanja, zamolio Račkoga da on pokuša pročitati ploču. Kako možemo tu mačiti iz njegove korespondencije i radova posvećenih tom spomeniku, Franjo Rački je Bašćansku ploču prvi put čitao u svibnju 1857. godine, a kasnije je navraćao još nekoliko puta u Sv. Luciju. Ni Račkome čitanje nije išlo lako, slova su bila oštećena, mnogo se mučio i kolebao, samo je jedno odmah rekao: »... glagoljica je bugarska više no hrvatska, dakle nikakva cryptografia, kô što Šafařík mišljaše.« O sadržaju spomenika znao je u početku samo reći da govori o crkvi sv. Lucije. Njegova prva zapažanja o Bašćanskoj ploči nalaze se vjerno zapisana u pismima Kukuljeviću, a o svemu je uskoro mnogo opširnije progovorio u članku *Glagoljski nadpis na ploči u crkvi sv. Lucije kod nove Baške na otoku Krku*,⁶ u kojemu je izložio već neke dragocjene paleografske podatke o ploči, pa s time u vezi i nova gledanja na tzv. bugarsku i hrvatsku glagoljicu, na postanak i razvoj glagoljice uopće, a ploču je datirao na kraj 11. ili početak 12. stoljeća. Njegovom je zaslugom i ploča podignuta iz crkvenog poda i postavljena u kapeli u bolji položaj. Usprkos svemu

⁶ Neven, VII/1858, br. 16, str. 251—252; br. 17, str. 266—268.

Rački još dugo nije objavio svoje čitanje ploče. Ako ga dobro slijedimo, opet po njegovoj korespondenciji, svoje je čitanje želio publicirati u hrestomatiji glagoljskih i ćirilskih tekstova, koja, međutim, nikada nije izašla. Tako ga je pretekao Ivan Crnčić koji je javnosti objavio prvo čitanje Baščanske ploče 1865. godine. Crnčiću je uspjele ploču pročitati u trećem pokušaju, a poslužio se i prijepisima Kukuljevića, Sabljara i Račkoga koje mu je poslao Kukuljević.⁹ S istim prijepisima išao je u Bašku na čitanje i Matija Mesić. Rački je svoje čitanje ploče predložio tek 1875. godine u izvanrednoj, svestranoj raspravi o tome spomeniku *Staro-hrvatski glagoljski nadpis u crkvi sv. Lucije kod Baške na Krku*.¹⁰ Dao je ploču i fotografski snimiti i ta je snimka P. Standla poslije rasprave F. Račkoga prošla kroz sve publikacije sve do današnjih, a nagovorio je i Ivana Rendića da ploču odljeje u gipsu. Progovorio je i o njezinu značenju za hrvatsku pismenost i hrvatsku povijest. Svoje čitanje, koje je znatno dopunilo i ispravilo Crnčićevo, objavio je na glagoljici, u latiničkoj i ćirilskoj transliteraciji i latinskom prijevodu. Ta zuzetno bogata radnja široka je slika svega što se tada moglo reći o Baščanskoj ploči, koju je Rački stavio u sve moguće odnose s drugim glagoljskim spomenicima da bi je paleografski što bolje protumačio. Njegov je zaključak da Baščanska ploča po pismu predstavlja »nekakav prielaz iz oble u uglatu glagolicu«, a pročitavši na početku natpisa † čr, ploču je datirao 1100. godinom. Tako je on prvi na Baščanskoj ploči »pročitao« tu znamenitu godinu, do danas najpopularniju među svim predloženim godinama. Tekst Baščanske ploče Rački je objavio i u svojim *Documenta historiae chroaticae periodum antiquam illustrantia*.¹¹ Ivan Crnčić reagirao je pomalo uvrijeđeno na ta dva izdanja i pokušao ponovno dati 1888. godine neke ispravke na čitanje Franje Račkoga.¹² U svakom slučaju, čitanje Rački — Crnčić ili Crnčić — Rački postalo je i ostalo vrlo solidan temelj svim kasnijim čitanjima, a Baščanska se ploča čita još i danas.

U plodnim stvaralačkim godinama koje je posvetio brojnim manjim člancima i studijama iz crkvene povijesti i ćirilometodske glagoljske baštine Franjo Rački nije zaboravljao ni na svoje već dugo zamišljeno, veliko djelo o životu i djelu Ćirila i Metodija. Rado je o njemu govorio i često ga je spominjao u svojoj korespondenciji, sakupljao novu literaturu i izvore, proširivao svoje znanje i svom rukopisu mijenjao plan, ali i dodavao uvijek nove stranice. Ništa nije bilo ravno odgovornosti koju je osjećao pred ovim djelom, ali ni ljubavi i entuzijazmu koje mu je posvetio, iako su njegovi znanstveni interesi već tada bili mnogostrani. Nosio je u sebi to djelo

⁹ Ivan Crnčić, Krčke starine. Književnik, II/1865, str. 1—23.

¹⁰ Starine JAZU, knj. VII, Zagreb 1875, str. 130—163.

¹¹ *Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium*, JAZU, VII. Zagrabiae 1877.

¹² Ivan Crnčić, Još o glagoljskom napisu u crkvi sv. Lucije u druzi baščanskoj. Starine JAZU, knj. XX, Zagreb 1888, str. 33—49.

jedno čitavo desetljeće, ono je u njemu raslo i sazrijevalo. Svoju raspravu s prvim životopisom slavenskih učitelja iz 1855. god. nije volio spominjati, namijenivši mu samo praktičnu upotrebu i početničku vrijednost na kojoj je trebalo dalje graditi, iako je već u njemu na četrdesetak stranica dotakao sve ključne teme svoje kasnije knjige. Rasprava je bila jedva otisnuta, a on je u siječnju 1856. god. već pisao Kukuljeviću: »Kô što znate, sastavih u Beču životopis naših apostolâh. On bijaše namijenjen dnevničnoj porabi. Od nekojih strana nukan da ga obielodanim, stadoh ga izpravljati i umnožavati — nu prieko misli i nakane moje uzrastè na poveće dielo, koje bi odviše prostrano bilo za Archiv, za kog vam ga bjeh obećao. U drugoj strani rečenoga životopisa bit će nacrtana povjestnica slavenske liturgie. Za tu stranu sakupih još u Beču, a nešto ovdje, podosta datah; međjutiem želio bi, da bi izvolili upozorit me na poznata vam djela, koja o tom predmetu rade.«¹³ Kako vidimo, već 1856. godine Rački je govorio o širini svoga djela o Ćirilu i Metodiju i počeo je uviđati da će »Arkiv« biti pretijesan za njegovo objavljivanje. Pa ipak, osjećao je potrebu za novim poglavljima i uvijek tragao za novom literaturom i izvorima. Tada još nije mogao ni slutiti do kojega će se opsega i zrelosti razviti njegova knjiga, zahvaljujući znanjima i izvorima koje će steći i naći u iduće tri godine. Ipak, početkom 1857. godine dao je Kukuljeviću za »Arkiv« prvu glavu uvodnog dijela svoje knjige pod naslovom *Nacrt jugoslavjenskieh povjestij do IX. stoljetja*. Iste godine s dodatkom druge glave *Nacrt* je izašao i kao zasebna knjiga i prvi svezak njegove velike Ćirilo-metodske povijesti *Viek i djelovanje sv. Cyrilla i Methoda slovjenskih apoštolor*. Pošto je taj dio tiskao u »Arkivu«, Rački je još neko vrijeme vjerovao da će svoje cijelo djelo u nastavcima tiskati u nekoliko narednih brojeva »Arkiva« i posljednju je odluku o tome ostavio uredniku Kukuljeviću. Međutim, u jesen iste 1857. godine, kada je otisnut taj rad, Franjo Rački je imenovan kanonikom Zbora sv. Jerolima u Rimu. Da to mjesto dobije, pomogli su mu osobito biskup Mirko Ožegović i Ivan Kukuljević, a u tim godinama započinje i prava briga biskupa Strossmayera za rad Franje Račkoga i njihovo prijateljstvo, preveliko za samo jedan život.

Rim s blagom koje je čuvao u svojim knjižnicama i arhivima morao je oduševiti mladoga hrvatskog znanstvenika željnog svakog znanja i prepunog znanstveniĉkih planova. U Rimu će ostati tri godine, od jeseni 1857. do lipnja 1860. godine, tri godine koje će posvetiti raznim povijesnim i književnim temama, sakupljanju rukopisa, izvora, raznovrsne građe i podataka, važnih za slavensku, osobito južnoslavensku i hrvatsku prošlost, koji će njemu i drugima dugo koristiti u kasnijem radu. Istodobno je proširivao i svoje obrazovanje i uspostavio korisne veze s rimskim i stranim uĉenjâcima i književnicima, meĉu kojima je za našu historiografiju bilo najznaĉajnije

¹³ Pisma Franje Račkoga pisana Ivanu Kukuljeviću..., (6. sijeĉnja 1856), str. 157—158.

prijateljstvo s Augustinom Theinerom. U Rimu je postao ambasador naše kulture, a našu je kulturnu javnost obavještavao o mnogim stvarima iz Rima u javnim glasilima i časopisima, u prijateljskoj korespondenciji s našim znanstvenicima i književnicima, govoreći im o svojim otkrićima, šaljući im zanimljive podatke i vijesti, prijepise rukopisa, raznu građu ili svoje priloge za objavljivanje. Na tom je poslu opet najbolju vezu s domovinom našao u Ivanu Kukuljeviću, dok je Ivan Kukuljević vezu s Rimom u tim godinama imao u Franji Račkome.

I u rimskim godinama djelo o Ćirilu i Metodiju ostala je njegova glavna briga. U javnim i privatnim knjižnicama, u javnim i tajnim arhivima, uza sve ostale poslove kojima se bavio, tragao je za svakom vijesću ili podatkom o životu i djelu dvaju Solunjana koji svoju sudbinu darovaše slavenskom narodu. S ponosom je uzimao u ruke rukopise i izvore koje su čitali prije njega Kopitar, Palacký, Dudík, Kukuljević, ali ne samo da bi ih i sam pročitao nego da bi često i revidirao mišljenja velikih znanstvenika. I što je još važnije, neumorno je pronalazio nove izvore za Ćirilometodsku povijest. Zato su rimske godine velik pomak ka zrelosti u Ćirilometodskom radu Franje Račkoga, velik pomak u odnosu na ranija, tuđa i vlastita, gledanja i shvaćanja Ćirilometodskog djela. Novi rezultati i vidici koje će sticati i otkrivati kroz tih nekoliko godina odgodit će, mimo njegove volje, završetak njegova djela, i promijeniti planove oko njegova objavljivanja, ali će mu dati posve novu vrijednost, vrijednost koja se nije mogla očekivati da je Franjo Rački ostao u Hrvatskoj i već započeto stazom nastavio i završio svoje djelo.

Tom je djelu Franje Račkoga, još dok se pripremalo i pisalo, davan dosta velik publicitet u hrvatskoj, pa čak i u široj, slavenskoj kulturnoj i znanstvenoj javnosti. Rački je o svojim planovima rado pričao ili pisao u pismima svojim hrvatskim i slavenskim kolegama, i te su vijesti ulazile, tko zna kojim putem, čak i u javna glasila. Pratiti njegove namjere i planove, njihove izmjene i nove tokove, gotovo je isto tako zanimljivo kao i pročitati njegovo završeno djelo. Iako se u njima katkada teško snalaziti, upravo oni nam otkrivaju snagu svoga znanstvenika, koji potican svojim nalazima i novim gledanjima, ali i nekim obratima u suvremenoj Ćirilometodskoj znanosti, ne tako rijetkima u to doba, stalno revidira tuđa i svoja mišljenja, ispušta ili dodaje događaje, otvara vrata novim poglavljima i tako oblikuje svoje djelo. Neka od tih poglavlja, i to mislimo s dobrim razlogom, nikada neće napisati, ali će neka, drugačije zamišljena, ostvariti na bolji način. Sve te izmjene i kolebanja govore o mukotrpnom putu jednog učenjaka, koji je, doista ozbiljno stvarajući, odustao od prijašnje zamisli da izbaci na papir sve svoje mladenačko znanje o Ćirilu i Metodiju, da bi postupno mogao otvarati i pokazivati nove vidike u toj mladoj znanosti, da bi i sam potpuno sazrio u svom sjajnom djelu i dao mu najbolji dio sebe.

To je djelo dosta nesustavno objavljeno, djelomice zbog toga što mu je autor tokom obrade mijenjao plan, djelomice zbog toga što

je s nekim njegovim dijelovima žurio u tisak, dok je s drugima, osjećajući preveliku odgovornost pred nekim poglavljima, kasnio. Osim toga, Rački nije imao u to vrijeme financijske potpore kakvu je trebalo i zasluživalo tako veliko djelo da bi bilo sustavno, u jednom ili više svezaka, objavljeno. Slijedeći kroz čitavo jedno desetljeće njegove želje i planove vezane uz to djelo, izrečene na mnogim mjestima, i poznavajući razvoj njegova znanstvenog interesa i sklonost prema pojedinim sadržajima iz ćirilometodske problematike, nastojat ćemo sakupiti i u slijedu prikazati ono što je Franjo Rački smatrao svojim djelom *Viek i djelovanje sv. Cyrilla i Methoda slov-jenskih apoštolor*, jer su samo prve dvije knjige objavljene pod tim naslovom.

Godine 1857. objavljena je u Kukuljevićevu »Arkivu« »prva glava prve časti« djela Franje Račkoga. »Prva čast« nosi naslov *Nacrt jugoslovenskih povjestij do IX. stoljetja*, a prva glava naslov *Državne povjesti*. Urednik Kukuljević dodaje napomenu da je to »prvi odsjek povećega ... djela« koje Franjo Rački priprema za tisak pod naslovom *Životopis slovjenjskih apoštolor i njihova djelovanja u crkvi i književnosti*. Studija ima i predgovor koji je zapravo izvadak iz privatnog pisma koje je Rački pisao Kukuljeviću iz Senja 28. veljače 1857. godine.¹⁴ Iz istoga je pisma Kukuljević nekako i razabrao kako bi se imalo zvati djelo Franje Račkoga. U tom pismu-predgovoru autor je, između ostaloga, prvi put objavio plan svoga budućeg djela, zacrtao njegove dijelove i poglavlja. Budući da ne možemo opširno nabrajati sve autorove želje i namjere vezane uz to djelo i sve promjene koje je ono u toku svoga nastajanja doživljavalo, spomenimo tek da je iz prvog koncepta autor u potpunosti kasnije ostvario zapravo samo »životopis« Cirila i Metodija. Iste 1857. godine izašao je *Nacrt*, pošto mu je dodana i druga glava pod naslovom *Nabožno-crkvene povjesti*, i kao zasebna knjiga i sada već kao prvi svezak ili »prvi odsjek« djela *Viek i djelovanje sv. Cyrilla i Methoda slov-jenskih apoštolor*.¹⁵ Rački je, dakle, konačno dao pravi naslov svom djelu, a osim toga, svezak je popratio i pravim predgovorom, u kojemu je opširnije progovorio o svom cijelom djelu, o njegovoj »osnovi i obliku«, koji se opet ponešto razlikuje od onoga što ga je prije zacrtao u »Arkivu«. Taj je uvodni dio posvetio svom »ocu« i dobrotvoru, senjskom i modruškom biskupu Mirku Ožegoviću, čija je biskupija još do tih dana sačuvala slavenski jezik u liturgiji kao jedinu od najdragocjenijih tekovina djela slavenskih apostola.

Pisanje ćirilometodske povijesti Franjo Rački je smatrao potrebnom svoga doba. S njome je trebalo revidirati neka mišljenja i gle-

¹⁴ Nacrt jugoslovenskih povjestij do IX. stoljetja. Od Dra. Franje Račkoga. Arkiv za povjestnicu jugoslavensku, knj. IV, Zagreb 1857, str. 235—280.

¹⁵ *Viek i djelovanje sv. Cyrilla i Methoda slovjenjskih apoštolor*. Nacrtao Prof. Dr. Franjo Rački. U Zagrebu 1857. Prvi odsjek: Nacrt jugoslovenskih povjestij do IX. stoljetja, str. XI + 77.

danja u ranijim istraživanjima, jer su nova otkrića u ćirilometodskoj znanosti posljednjih godina mnogo toga izmijenila. Pisanje takve povijesti zahtijevali su posebice novootkriveni spomenici i izvori, ali i potreba reinterpretacije i nove upotrebe već poznatih ćirilometodskih izvora. Rački je držao također da knjigu o životu i djelu Ćirila i Metodija treba započeti uvodom o političkoj povijesti slavenskih naroda i njihovu vjerskom i duhovnom razvitku prije dolaska Solunske braće, o čemu se u ranijim istraživanjima manje mislilo. Smatrao je da se »njihovo veličanstveno djelovanje u narodu slovjenaskom nemože dostojno pojmiti, ako se nesdruži i nesravna s državnim i crkovnim životom naroda slovjenaskoga, osobito na jugu, do ono doba, kad oni počese naučati ga u vjeri i knjizi.« To je prva značajna novost u djelu našeg znanstvenika. Svoj je uvod ili »prvi odsjek« razdijelio u dvije glave kojima je dao naslove: *Državne povjesti i Nabožno-crkvene povjesti*. U prvoj je prikazao kako su se Slaveni doselili na jug i u toku višestoljetne borbe s okolnim neprijateljem konačno smjestili i utvrdili na ovom prostoru, utemeljivši svoje zavisne ili nezavisne državnice. Druga glava govori o prvim susretima južnih Slavena s kršćanstvom, o prvim vjesnicima i donosiocima nove vjere, koji će nedvojbeno već oploditi duhovni život Slavena, ali kojemu će snagu života ipak dati misioniranje i djelovanje Konstantina i Metodija. U spomenutom pismu Kukuljeviću i predgovoru objavljenom u »Arkivu« o uvodnom dijelu Franjo Rački je pisao: »Kô što je iz navedene osnove viditi, nije bila moja svrha napisati p o d p n u povjestnicu jugoslavjenaskoga naroda do IX. stoljetja: međuto nadam se, da će svaki čitajući taj narct opaziti, da riedko koju zgodu izpustih, koja bi bila važnija; a da osobito nastojah razgranjenje Slovjenov na jugu što točnije čitatelju predočiti, kano i njihovo odnošenje naprama inostranstvu; jer će oboje bit potrebito budućemu razglabanju. Opazit će se također, da uz rukovođenje Šafařika i drugih bolje ruke povjestnikov sliedio sam same izvornike, imenito byzantinske (po Stritteru) i kašnje franačke pisce, da indi nije tuđe sama compilacija, no i vlastite misli.« *Narct*, dakako, nije kompilacija i njegova je najveća vrijednost u već dosta dobrom poznavanju izvora, koje će Franjo Rački u nastavku svoga djela razviti do savršenstva. Prilično široko upotrebljava bizantske pisce, iako ih donosi po Stritteru, jer u to doba još ne poznaje novija izdanja. Poznaje i franačke pisce, kroničare i izvore, a i najvažnije slavenske i hrvatske ljetopisce. Služi se tadanjim ćirilometodskim izvorima i zna za njihova izdanja. Velik mu je uzor Šafařik, dakako, njegove *Slovanské starožitnosti*, zatim Dobrovský, Palacký, Dümmler i dr. Iako je kasnija historiografija, pa i ćirilometodska znanost, mnogo toga izmijenila u *Narctu*, njegova vrijednost ostaje u širini zahvata u južnoslavensku povijest pretćirilometodskog razdoblja, kakva se ćirilometodski povjesnici, rođeni u drugim slavenskim narodima, prije Franje Račkoga nisu prihvaćali.

Druga, središnja knjiga djela *Viek i djelovanje sv. Cyrilla i Methoda* nosi naslov *Život sv. Cyrilla i Methoda slovjenaskih apoštolov, njihov viek i djelovanje, trud, nepogode, progoni, odvažnost i ljubav*

prama vjeri i narodu.¹⁶ Nije samo naslov iscrpan, to je najiscrpnija i najsvastavnija ćirilometodska povijest u slavenskoj i neslavenskoj znanosti do tada napisana, koja s *Nacrtom* broji 420 stranica. Sastoji se od četiri dijela od kojih svaki obrađuje jedno značajno razdoblje iz života i djelatnosti Solunske braće i njihovih učenika, a svi zajedno čine sustavnu cjelinu, mozaik svih epizoda i pojedinosti iz ćirilometodske povijesti i događaja koji su joj bili pratioci, od rođenja slavenskih učitelja u Solunu do smrti Metodijeve u Moravskoj i tragičnog progona i bijega njegovih učenika u druge strane slavenskog svijeta. Tok je to i shema ćirilometodske povijesti koje bi današnji ćirilometodski povjesnici nazvali klaisćnima, ali koji su se sredinom 19. stoljeća tek postavljali na temeljima poznatih ćirilometodskih vrela i logike slijeda događaja, u čemu Franjo Rački zauzima osobito mjesto. Po potpunosti i sustavnosti ta povijest Franje Račkoga nema ni uzora ni premca.

Neprocjenjiva je zasluga hrvatskog znanstvenika, recimo, dragocjenost njegova djela što je u svoju ćirilometodsku povijest duboko i dosljedno ugradio staroslavenska žitija: *Žitije Konstantina-Cirila* (ŽK) i *Žitije Metodijevo* (ŽM). Dug je put života i postupnog priznavanja povijesne vrijednosti tim žitijima, od ruskih minejskih žitija i proloških žitija, od njihova prvog predstavljanja javnosti u djelu metropolita Dimitrija Rostovskoga (1700) do Augusta L. Schlözera i Josefa Dobrovskoga, do Gorskoga (1843), Filareta (1846), Safarika i Franje Račkoga. Otac slavenske filologije Josef Dobrovský, koji se u širini svojih znanstvenih interesa s posebnom ljubavlju obraćao ćirilometodskom djelu, učinio je upravo u ćirilometodskoj znanosti dvije svoje najveće greške: nijekao je starinu glagoljskom pismu i, ogradiivši se od Schlözera, u svojoj superkritičnosti, odbio da prizna povijesni sadržaj staroslavenskim žitijima. Tako *Žitije Konstantinovo* i *Žitije Metodijevo* za njega ostadoše samo »ruske legende« i »ruski ljetopisi«, djela kasnijih stoljeća. Te greške ili zablude Dobrovskoga, s obzirom na njegov autoritet s pravom neprikosnoven u prvim desetljećima 19. stoljeća, pa i u cijeloj njegovoj prvoj polovici, na neko će vrijeme odgoditi pravilnije postavljanje tih problema, i to ne samo kod njegovih učenika. Ali, dok će se pitanje glagoljice odmatati teško i sporo, jer je zahtijevalo pored dvojbe u tvrdnje Dobrovskoga i nove glagoljske spomenike, te mnoga filološka istraživanja, priznanje staroslavenskim žitijima stići će dosta brzo. Godine 1843. moskovski profesor Aleksandar Vasiljevič Gorski znanstveno otkriva *Žitije Konstantinovo* i *Žitije Metodijevo*, znanstveno ocjenjuje njihov povijesni sadržaj kao prvorazredni izvor za život i djelatnost Konstantina-Cirila i Metodija.¹⁷ Tu raspravu od svega

¹⁶ Vieki i djelovanje sv. Cyrilla i Methoda slovjenških apoštolor. Nacrtao Prof. Dr. Franjo Rački. Svezak II: Život sv. Cyrilla i Methoda slovjenških apoštolor, njihov vieki i djelovanje, trud, nepogode, progoni, odvažnost i ljubav prama vjeri i narodu. U Zagrebu 1859, str. 84—420.

¹⁷ *Moskvitjanin*, 1843, br. 6, str. 405—434. Rasprava je preštampana u *Polgodinovu Ćirilo-Methodskom Zborniku* (Moskva 1865, str. 5—42).

tridesetak stranica prigrilit će cirilometodski učenjaci širom svijeta, preštampavati je i prevoditi na sebi bliže jezike. Oduševit će posebice ruske učenjake, pa će već imati odjek u Filaretovu djelu (1846), ali istodobno i Hanku i Safařika. Safařik je u isto vrijeme kad i Gorski došao do spoznaje da je ŽK dragocjen povijesni izvor, ali je ŽM upoznao tek iz rasprave ruskog učenjaka. Zatražio je od svog prijatelja Mihaila Petrovića Pogodina da mu pošalje prijepis rukopisa. Oba žitija izdat će Safařik s kritikom teksta već 1851. godine.¹⁸ Otkriće Gorskoga upoznat će preko Hankina češkog prijevoda rasprave (1846) i objavit zapadnom svijetu njemački povjesnik Wilhelm Wattenbach (1849), što će biti i povod izdanjima ŽM i ŽK Ernsta Dümmlera i Franca Miklošića (1854, 1861, 1870). Međutim, uvođenje staroslavenskih žitija u povijesne prikaze cirilometodske misije sprije je napredovalo od njihova vrednovanja i njihovih izdanja. Cirilometodske se povijesti nisu pisale odviše često, a otac slavistike u svojim znanstvenim životopisima Cirila i Metodija nije vjerovao staroslavenskim žitijima, nego samo latinskim izvorima i grčkom žitiju Klimenta Ohridskoga.¹⁹ Cirilometodski su se povjesnici počeli pozivati na ŽK i ŽM najprije samo da bi objasnili ili dokazali pojedine epizode iz života i djela Cirila i Metodija. Franjo Rački, međutim, koji je u jednoj raspravi iz 1857. god. postavio sebi već sva osnovna pitanja o postanku i vjerodostojnosti staroslavenskih Žitija, sada je u svojoj povijesti tim izvorima široko otvorio vrata. Uz osnovnu, njegovo oslanjanje na žitija dalo je još jednu vrijednost ovom djelu, posebice za hrvatsku cirilometodijanu. Naš je znanstvenik, naime, u želji da objasni ili potvrdi svoje navode, vrlo često i obilno citirao ta dva izvora. Tako su se u njegovoj knjizi nanizali veliki odlomci pa i čitava poglavlja iz ŽK i ŽM: staroslavenski citati obično u bilješkama prema Safařikovu izdanju, a njihov hrvatski prijevod u tekstu. Budući da smo prvi potpuni hrvatski prijevod ŽK i ŽM dobili tek 1963. godine, uz 1100 obljetnicu slavenske pismenosti, ocijenimo što su odlomci i čitava poglavlja tih izvora na hrvatskom jeziku značili za našu znanost 1859. godine, kada se tek započinjalo s njihovim prevođenjem na druge jezike. U tom je smislu Franjo Rački i prvi hrvatski prevodilac *Žitija Konstantinova i Žitija Metodijeva*. Uz ta dva osnovna izvora za cirilometodsku povijest Rački se u svom djelu oslanjao na sve tada poznate slavenske, latinske i grčke cirilometodske izvore u njihovim najboljim izdanjima. Njima je dodavao i sve srodne suvremene i mlađe izvore radi

¹⁸ Památky dřevního písemnictví Jihoslovanův. Sebral a vydal Pavel Josef Safařik. V Praze 1851. Vydání druhé, doplňky z pozůstalosti Safařikovy rozmnožené, upravil Josef Jireček. V Praze 1873.

¹⁹ Cyrill und Method der Slawen Apostel. Ein historisch-kritischer Versuch von Joseph Dobrowsky, Mitglied der k. böhm. Gesellschaft der Wissenschaften. Prag 1823, str. 133. — Mährische Legende von Cyrill und Method. Nach Handschriften herausgegeben, mit andern Legenden verglichen und erläutert, von Joseph Dobrowsky, der Philosophie Doctor, mehrerer gelehrten Gesellschaften Mitglied. Prag 1826, str. 124.

upotpunjavanja same ćirilometodske povijesti ili objašnjavanja njezina konteksta. Ovdje treba posebice istaći savjesnu upotrebu bizantskih izvora i autora koje je sada poznavao u boljim izdanjima od Stritterova. U rimskim bibliotekama bile su mu pristupačne velike serije bizantskih povjesnika i kroničara u Pariškom korpusu (1645—1819) i Bonnskom korpusu (1828—1878), kao i mletačka izdanja. U svakoj mogućoj prilici tražio je potvrde u bizantskim izvorima, iako nije uvijek mogao pročitati tendencioznost pojedinih kroničara, ili izdvojiti suvremenost događaja od mnogih kasnijih dodataka i recenzija, kao što mogu današnji bizantolozi. Pozivao se ponekad i na arapske pisce i izvore. Proširio je u svojoj knjizi interes osobito za zapadne izvore i pisce: rimske, franačke, moravske i druge slavenske. Za moravsko-panonske i ćirilometodske odnose s Rimom i germanskim svijetom najviše je podataka našao u papinskim poslanicama, u Anastazija Bibliotekara, koji je bio biograf pape Nikole I. i Hadrijana II, a u svojim se pismima i izvještajima sa simpatijom doticao i moravske misije, i u Fuldskom ljetopisu. Tako su se u našoj knjizi našli najraznovrsniji zbornici s registima, izvještajima, ljetopisima, aktima crkvenih sabora (Mansi, Baroni, Pertz, Boczek, Erben . . .). Međutim, najveće priznanje treba odati našem autoru zbog pozivanja na same rukopise, koje je većinom sam nalazio u Vatikanskoj biblioteci i drugim rimskim bibliotekama i arhivima. Najčešće su to papinska pisma, saborski akti, razni izvještaji i dokumenti. Čak i kada je imao izdanja nekih izvora, radije bi zavirivao u te kodekse, bojeći se da je izdanje loše ili nekritično, što je činio posebice za papinska pisma, prije svega za poslanice pape Nikole I. Kod svakog izvora, od ŽK i ŽM do posljednjega, nastojao je zadovoljiti i kritiku izvora i kritiku teksta.

Oslonjen na izvore, usvojivši znanja ranijih ćirilometodskih povjesnika, Franjo Rački je pisao svoje vlastito veliko djelo. Bogatu fresku moravske misije i svijeta koji ju je okruživao zamislio je i ostvario u četiri poglavlja. Poglavlje *Konstantin i Method u neslovjenskom svijetu* posvećeno je mladosti i duhovnom sazrijevanju Konstantina i Metodija, njihovim prvim, neslavenskim misijama, stanju u političkom i crkvenom životu tadanjeg Bizanta, njegovu ikonoborstvu i počecima velikog raskola. Poglavlje *Konstantin i Method u slovjenskom svijetu* prati moravsku misiju u njezinoj prvoj etapi do odlaska braće u Rim i smrti Konstantina-Cirila, dok je glava *Method na stolici panonske metropolije* potresno svjedočanstvo o samosti i borbi panonsko-moravskog nadbiskupa Metodija za slavensku liturgiju i slavensku knjigu na granici germanskog svijeta bez zaštite moćnog Svatopluka. *Sudbina slovjenskih učenika i panonske metropolije po smrti Methodovoj* priča je o Gorazdu, Klimentu, Naumu, Savi, Angelaru i drugim, neznanim učenicima Solunske braće, koji poslije smrti Metodijeve ili pustoši koju u Panoniji i Velikoj Moravskoj stvoriše Arnulf i Mađari podoše da drugim slavenskim narodima prenesu nauk učitelja.

Uz središnje mjesto dano moravskim i panonskim Slavenima Rački je u svom djelu posvetio pažnju svakom slavenskom narodu, oso-

bito u traženju mogućih dodira drugih slavenskih naroda s moravskom ćirilometodskom misijom. Tu su, dakako, najvažnije mjesto dobile Bugarska i Hrvatska, prije svega rasprava o mogućnosti predmoravskog misioniranja Solunske braće među bugarskim Slavenima i traženje prvih susreta hrvatskog naroda s ćirilometodskom misijom ili tradicijom, pitanja koja još ni u današnjoj ćirilometodskoj znanosti, zbog dalje šutnje izvorâ, nisu dobila ozbiljne odgovore, a u rješavanju kojih je već u to doba Rački nastojao da iscrpi sve moguće pretpostavke. Na granicama ovoga slavenskoga svijeta stajali su krojači i čuvari njegove sudbine: Bizant, rimski papa i njemački kraljevi s krunom rimskog cara i snažnim episkopatom. Bizant je opremio moravsku misiju i dao joj dva genijalna čovjeka, od kojih je Konstantin Filozof nazvan »jednim od najsajnijih duhova devetoga stoljeća«. Bizantski car i patrijarh dali su početni, ali i osnovni impuls moravskoj misiji, a u njezinoj su završnici, negdje u proljeće 866. godine, poslanici cara Vasilija otkupili neke Metodijeve učenike na tržištu roblja u Veneciji. U knjizi Franje Račkoga ne ističe se bizantska težnja ka civilizacijskoj ekspanziji preko vlastitih misionara u moravskoj kneževini, nego samo želja da se zadovolje političke i crkvene potrebe moravskog kneza Rastislava. Svaki dalji bizantski utjecaj na moravsku misiju bit će samo posredan, u spletu odnosa i događanja na relaciji Bizant — Rim, osobito u njihovu presizanju na Bugarsku, dakle, posve marginalan u pothranjivanju i čuvanju započete moravske misije. Rački je pokazao kritičnost prema ŽK i ŽM već u prikazu bizantskih godina Konstantina i Metodija, odbijajući ili prešućujući hagiografske osobine i panegirike koje su ti izvori davali svojim junacima. Iako je tok Konstantinovih rasprava sa Saracenima i Hazarima vjerno pratio po žitijima, zaključio je ipak da su te misije ostale bez stvarnoga praktičnog rezultata, još jedan neuspjeh bizantske crkve u dodiru s islamom. Još je više muče imao s epizodom o sv. Klementu, papi mučeniku, čije je moći Konstantin našao na Hersonu. Da bi se nešto reklo o njegovu životu i mučeničkoj smrti, trebalo je tražiti i naći mnogo izvora, razlučiti staru legendu, koju već poznaje Grgur iz Toursa, od kasnijih »legendi«, sve to očistiti od nevjerojatnih događaja. To je jedan od najljepših primjera s kakvom je kritičnošću i odgovornošću Franjo Rački pisao knjigu, za svaku epizodu okružen gomilama literature i zdravim rasuđivanjem kako bi čitatelju mogao ponuditi najprihvatljivije rješenje. Slaviste će, međutim, više zanimati što je Rački mislio o ulozi Konstantina i Metodija u misioniranju Bugara. ŽK i ŽM ne govore ništa o radu Solunske braće među bugarskim Slavenima prije moravske misije, ali o tome govore neki manje važni, mlađi ćirilometodski izvori. O tom se pitanju u doba Franje Račkoga dosta raspravljalo, kao što se i danas raspravlja s dodavanjem mogućnosti pretćirilometodskog perioda bugarske i slavenske pismenosti, a oduvijek je bilo najviše na srcu ruskim i bugarskim učenjacima. Gotovo svi onodobni znanstvenici vjerovali su u bugarsku misiju Solunske braće, a Šafařík je primjerice smatrao da je apostoliranje i pokršćavanje Bugara završio monah Metodije 861. godine kada je po-

kršten i bugarski knez Boris. Franjo Rački je pokušao prvi dati takvim tezama realnije oblike, uhvativši se ukoštac sa svim mogućim ćirilometodskim i drugim izvorima, pa i kasnijim pismima i odnosima pape Nikole I. i bizantskih careva i Fotija, toliko važnima za osvjetljavanje bugarskog pitanja. Iako je i sam zapao u male kontradikcije i nedosljednosti, koje se nisu mogle mimoći u razmišljanju o tako važnom i osjetljivom pitanju, hrvatski je učenjak zaključio ovo: Boravak Konstantina i Metodija među bugarskim Slavenima bio je samo usputan, na putu u Moravsku 863—864. godine. Budući da nije imao karakter prave, za Bugare pripremane misije, nije ni našao odjeka u 2K i 2M. Braća su na dvoru kneza Borisa vrlo lijepo primljena, jer je kršćanska vjera među Bugarima već bila dobro proširena i ukorijenjena, ali Borisa su krstili grčki svećenici 864. godine kada su Konstantin i Metodije već misionirali u Moravskoj. Od te za bugarsko kršćanstvo presudne 864. godine, u kojoj Rački nije vidio i posljedicu bugarsko-franačkog saveza, preko 866. godine, isto toliko važne kada se Boris okrenuo Rimu, Rački će pratiti razvoj bugarskog pitanja, usporedo s moravskom misijom, u svim fazama Borisove kolebljivosti i dramatičnog sukoba rimskog papinstva i carigradske patrijaršije, kojemu je presizanje nad kršćanskom Bugarskom bio jedan od glavnih uzroka, sve do moćnog kneza Simeona i njegova krunjenja za cara bugarskoga nakon njegove velike pobjede nad Bizantincima (917), krunjenja, koje nije potvrdio bizantski patrijarh nego po svoj prilici, kaže Franjo Rački, rimski papa Ivan X. (914—928).

Uz moguće misioniranje Solunske braće u Bugarskoj, kao i moravsku misiju, usko je vezano pitanje starine Konstantinova slavenskog pisma. Dobrovský, Vostokov, Köppen, Palacký, Šafařík, manje-više slično, smatrali su da je slavensko pismo izumljeno 855. godine ili čak prije za grčke i bugarske Slavene, a da je Konstantinovom misijom preneseno u Moravsku. Svoje mišljenje temelje na apostoliranju Solunske braće među Bugarima, a godinu 855. dobivaju po izvješću črnorisca Hrabra. Oslanjajući se opet na sve ćirilometodske izvore, od kojih neki spomenutim učenjacima još nisu mogli biti poznati, te uzimajući u obzir drugi način računanja po svjedočanstvu črnorisca Hrabra (6363-5500 = 863, a ne 6363-5508 = 855), Franjo Rački je ustvrdio da je Konstantin Filozof svoje pismo izumio 862/863. godine, neposredno nakon Rastislavove molbe Bizantu, zbog potreba moravske misije. Dilemu da li je to bila glagoljica ili ćirilica, problem geneze prvobitnoga slavenskog pisma, Rački je ostavio za treću knjigu svoga djela.

Razloge Rastislavove molbe Bizantu i odlaska bizantske misije u Moravsku za svoje je vrijeme Rački vrlo jasno vidio. Rastislav je znao da se treba odvojiti od njemačke crkve ako se želi sačuvati od njemačke političke moći. Za to su mu trebali misionari koji će podučavati i jačati u vjeri već pokršteni moravski puk na slavenskom jeziku, te odgojiti domaće svećenstvo, a takve mu je misionare mogao dati samo Bizant. Rački je također ispravno u moravskoj misiji vidio dvije njezine osnovne etape: prvu od dolaska bizantskih mi-

sionara u Moravsku do njihova odlaska u Rim (863/864—867. god.) i drugu od rimskih dana do Metodijeve smrti (869—885). Između tih dviju etapa protekao je, za dalju sudbinu moravske misije, vrlo važan boravak Solunske braće u Rimu, a i umro je Konstantin-Ciril (14. veljače 869). Bizantski misionari su odmah po dolasku u Moravsku uz svestranu pomoć i zaštitu kneza Rastislava započeli svoju misiju. Podučavali su moravski narod na slavenskom jeziku, učvršćivali ga u novoj vjeri i odučavali od poganskih običaja, te započeli s odgojem domaćeg klera. Na žalost, upravo 864. godine Rastislava je opet napao Ludovik Njemački i on je izgubio političku samostalnost koju je krvavo stekao 855. godine. To je bio i znak njemačkom episkopatu da započne odlučnu borbu protiv vjerske i kulturne djelatnosti Konstantina i Metodija, protiv slavenskog pisma i slavenskog jezika u liturgiji. Braća su znala da je došao čas da zbog zaštite svoga djela i nastavka svoje misije pođu u Rim, zatraže od pape potvrdu svoje djelatnosti i zareda svoje učenike. Prema mišljenju Račkoga sam papa Nikola I. saznao je za djelovanje bizantskih misionara u Moravskoj i ne želeći da se ponovi primjer Bugarske, ili želeći da organizira bugarsku i moravsku crkvu istodobno, pozvao je braću u Rim. U Rimu su Konstantin i Metodije o Božiću 867. godine, noseći moć rimskog pape Klementa, najsvetčanije primljeni od novoga pape Hadrijana II. S njima su bili i učenici koje im je na putu dao panonski knez Kocelj. Hadrijan II. odobrio je slavenski prijevod liturgijskih knjiga i upotrebu slavenskog jezika u bogoslužju. Zaredio je njihove učenike, a Konstantina je, smatra Rački, posvetio za biskupa. Bio je trijumf bizantsko-moravske misije u Rimu koji je mogla prekinuti samo smrt njezina vođe Konstantina Filozofa, koji je u Rimu svom imenu dodao još ime Ciril.

Bizantska misija u Moravskoj koja je sada prvi put došla u dodir s Rimskom crkvom bit će sve do svoga tragičnog kraja među moravskim i panonskim Slavenima važna briga rimske kurije. Rimski pape pratit će u idućim godinama s jednim okom Bugarsku, a drugim okom Panoniju i Moravsku, a s oba oka Fotijevu shizmu. Mislit će, dakako, i na ostale narode ovoga dijela Evrope, među kojima su našem znanstveniku najbliži Hrvati i Srbi, narode koji se u 9. stoljeću politički i crkveno organiziraju i prestrojavaju. Sve ćemo to u mnogim pojedinostima naći u djelu Franje Račkoga, pa smo s njegovom knjigom dobili ne samo cirilometodsku povijest nego i povijest Crkve u drugoj polovici 9. stoljeća. Sigurno na stotini stranica čitamo o odnosima rimskog papinstva s bizantskim carevima i carigradskom patrijaršijom, toliko važnima za dalju povijest kršćanske crkve, koji su potvrđeni brojnim međusobnim pismima, izveštajima poklisara i aktima crkvenih sabora. Govori se o svim protagonistima tih odnosa na Istoku i Zapadu, a mnogi od njih dobili su markantne autorove portrete, među kojima posebice pape Nikola I, Hadrijan II. i Ivan VIII, bizantski car Vasilije I. Makedonac i carigradski patrijarh Fotije. Osim brojnih portreta ta knjiga obiluje i pravim malim monografijama o mnogim, pa i popratnim događajima, o državnom, političkom, crkvenom životu naroda koji su

dozabili u bilo kakvu vezu s Konstantinom i Metodijem ili njihovim misijama. Ipak, odnosi između Rima i Bizanta dani su u ponešto crno-bijelim bojama u korist Rima. Ne radi se nipošto o neobjektivnosti Račkoga ili o njegovu subjektivnom odnosu prema izvorima, jer je i sam naglašavao da govoreći o Fotiju najradije citira bizantske izvore, radi se samo o njegovu pomalo osobnom gledanju na te događaje koje nije znao uvijek sakriti, o atmosferi koju tako stvara i prenosi i na svoje čitatelje. Najupečatljivije su, dakako, njegove karakterizacije Nikole I. i Fotija, dvojice oštrih, ravnopravnih protivnika. Fotiju je Rački priznao visok um, ali ne i pošteno srce. Ipak, što se tiče moravske misije i Bizanta, ne možemo prihvatiti neka gledanja Račkoga. Ne može se, naime, prihvatiti mišljenje da su Konstantin i Metodije u Moravskoj odvrćali kneza Rastislava od carigradske crkve, jer su se navodno i sami već zarana, u Carigradu, ogradili od Fotijevih gledanja i neslaganja s Rimskom crkvom; te da se njima ima zahvaliti što su se ti slavenski narodi sačuvali od istočnog raskola. Čak i ako odbacimo činjenicu da su oni bili bizantski misionari, možemo li zaboraviti da je Konstantin Filozof bio Fotijev učenik, koji, ipak, nije mogao slijediti svoga učitelja samo u »dobru nauku«, te da povijesnu ulogu i značenje ove ni s jednom drugom usporedive bizantske misije zahvaljujemo, barem u njezinoj zamisli i početnom dijelu, patrijarhu Fotiju i cesaru Vardi koliko i Konstantinu i Metodiju. A što se tiče raskola, ili znakova »istočnog raskola« u to doba, oni su u svakodnevnom praktičnom radu s moravskim pukom i u pripremama za organizaciju moravske slavonske crkve morali Konstantinu biti najmanja briga, u svakom slučaju bili su zanemarivi u odnosu na blagodat slavenskog jezika u bogoslužju i slavenske knjige koje je Moravljanima mogla dati i dala samo bizantska crkva. Čudi nas također da Rački koji je inače vjerno pratio žitija, ni jednom riječju nije spomenuo Metodijev boravak u Carigradu na carev poziv 882. godine, gdje su ga lijepo primili car Vasilije i patrijarh Fotije (ZM, 13), što u tom razdoblju nešto boljih rimsko-carigradskih odnosa nije bilo, čini se, ni bez znanja pape, a u toku kojega je moravsko-panonski nadbiskup Metodije vjerojatno namjeravao upoznati s tekovinama svoje misije i balkanske Slavene, što je po svoj prilici i učinio.

Istodobno su Konstantin i Metodije dobro znali da Moravska i Panonija pripadaju Rimskoj crkvi, pa ako žele organizirati slavensku crkvu i održati na životu svoje djelo, trebaju pomoć i potvrdu potražiti u Rimu. U godinama koje su slijedile nakon posjeta Rimu ne treba nipošto nijekati dobronamjernost rimskih papa u organiziranju moravsko-panonske slavenske crkve i u njezinu podržavanju, premda se mora donekle priznati i njihova sporost, pa i kratkovidnost u pojedinim akcijama, dok su bavorski biskupi bili uvijek budni, u svakom času spremni da nanesu nov udarac nadbiskupu Metodiju i njegovu djelu. Papa Hadrijan II. (867—872) učinio je velik potez kada je za panonske i moravske Slavene uskrisio staru sirmijsku metropoliju sv. Andronika i za njezina poglavara poslao slavenskim knezovima Metodija odobrivši slavensku liturgiju. Vjerojatno

podučen primjerom Bugarske, koju je upravo u to vrijeme konačno izgubio (870), vidio je u novoj panonskoj metropoliji i slavenskim kneževinama novu snagu za ravnotežu između njemačkog i bizantskog svijeta. Metodije je s radošću prihvatio posvećenje za slavonskog nadbiskupa, iako je morao biti svjestan žrtava koje će od sada, bez oslonca u svom mlađem bratu i vođi moravske misije, sam pridonositi za dobrobit slavonskog naroda. Franjo Rački je u svim fazama magistralno prikazao ovaj period života mlade slavenske crkve i slavenskih kneževina (870—885), u bitkama svake vrste s njemačkom političkom i crkvenom moći, s privremenim uspjesima i zatišjima, u usponima i padovima, u kojima nije moguće ne vidjeti i osobnu tragediju nadbiskupa Metodija i skoriju povijesnu tragediju moravskih i panonskih Slavena. Tom prikazu Franje Račkoga i danas se jedva može što dodati ili oduzeti. Rački je u prvom planu pratio funkcioniranje nove slavenske crkvene organizacije i sudbinu slavonskog jezika u njoj, glavnog trna u oku bavorskih biskupa. Metodije više nije imao kneza Rastislava, panonski knez Kocelj, koji je i sam nosio teret njemačkog suvereniteta, učinio je sve za Metodija i slavensku nadbiskupiju, ali je njegova potpora bila preslaba i kratkog vijeka. Svatopluk, najsmioniji i najmoćniji od svih slavenskih vladara na ovom području, koji je od Moravske stvorio Veliku Moravsku, nije imao i mudrost svoga strica koja bi mu govorila da državnu i političku samostalnost treba braniti i domaćom crkvenom hijerarhijom. U pauzama krvavih ratova prijateljevao je sa svojim nacionalnim neprijateljem, a svoga slavenskog nadbiskupa Metodija slao kao optuženika u Rim, ne krijući da je na strani spletakara Wichinga niti da preferira latinsku liturgiju. Sve okolnosti išle su na ruku bavorskim biskupima, koji nisu birali sredstva ni protiv osobe samog nadbiskupa, kamoli u rušenju Konstantinova i Metodijeva djela. Jedina podrška na koju je Metodije mogao uvijek računati bio je slavenski puk, što, međutim, nije odlučivalo o ničemu, a jedina konkretna pomoć mogla je doći iz Rima. Papa Ivan VIII. (872—882) bio je odlučan kada je trebalo osloboditi nadbiskupa Metodija iz bavorskog zatvora, ali je kasnije u osiguravanju mirnije egzistencije njegove nadbiskupije bio sporiji. Rački priznaje da Ivan VIII. nije osobno nikada trpio slavensku liturgiju, pa je Metodije, uporno nastavljaajući sa slavenskim jezikom u bogoslužju, premda pozivajući se na odobrenje Hadrijana II, donekle reskirao da ga se optuži i za neposlušnost papi, a osim toga Ivanu VIII. za njegove vladavine morali su biti veća briga stalni ratovi sa Saracenicima i nemiri i sukobi s talijanskim knezovima nego slavenska liturgija koju je već jednom strogo zabranio. Ipak, Ivan VIII. je brinuo za panonsku metropoliju. Njegovo je pismo Svatopluku u lipnju 880. godine (*Industriae tuae*), uza sve koncesije dane Wichingu i Svatopluku u pogledu latinske liturgije, velika pobjeda ćirilometodskog djela i ćirilometodske ideje u ovom dijelu slavenskog svijeta, pobjeda slavenske crkve i slavenske liturgije, izborna protiv optužbi bavorskih biskupa snažnom intelektualnom i moralnom ličnošću i pravovjernošću panonsko-moravskog nadbiskupa Metodija, a davno zacrtana od njego-

va brata Konstantina Filozofa. Iako njemačko duhovništvo na čelu s nitranskim biskupom Wichingom ni tu zapovijed vrhovnog poglavara nije priznalo konačnom, nego je i dalje rovarilo protiv slavenskog nadbiskupa, a Wiching se nije žacao ni da falsificira poslanicu Ivana VIII, Metodije je do smrti, zahvaljujući i vojnoj sreći kneza Svatopluka, proživio nekoliko mirnijih godina, koje je iskoristio za nastavak i produbljivanje svoga kulturno-književnog djela, a čini se i za proširenje svoje misionarske i kulturne djelatnosti među susjedne slavenske narode. Panonsko-moravski nadbiskup Metodije umro je 6. travnja 885. godine u Moravskoj i pokopan je uza sve počasti svojih učenika i slavenskog puka u stolnoj crkvi. Datum je to i mjesto o kojima danas u znanosti nitko ne dvoji, ali mi ih ističemo jer oni prije Franje Račkoga nisu bili poznati. Dobrovský je primjericice mislio da je Metodije umro u Rimu i da je pokopan pokraj Konstantina-Cirila u crkvi sv. Klementa. Dobrovský i učenjaci istog mišljenja oslanjali su se na pismo koje je Ivan VIII. uputio Metodiju 23. ožujka 881. godine pozivajući ga u Rim, poslije kojega više nisu nalazili vijesti o panonsko-moravskom nadbiskupu. Drugi su učenjaci pretpostavljali razne godine njegove smrti, pa su neki došli i do godine 907. Franjo Rački je još jedanput povjerovao *Žitiju Metodijevu* (ZM, 17). Mnogim novim datumima iz ćirilometodske povijesti, koje je na temelju izvora ili logike slijeda događaja u svojoj knjizi prvi utvrdio, dodao je još i datum Metodijeve smrti. Da bi što vjernije prikazao povijest bizantske misije i Metodijeve panonske metropolije, odnose bavarskog episkopata i Rima prema slavenskoj crkvi i državni i politički položaj slavenskih kneževina obuhvaćenih misijom, Rački se morao često služiti i franačkim izvorima u kojima je ne bez napora lučio istinito od tendencioznoga, kao što je morao i dokazivati ili odricati pouzdanost nekim papinskim poslanicama o kojima se još i danas živo raspravlja. Spomenutim odnosima bavili su se posebice njemački povjesnici i ćirilometodijanci, kojima je upravo povijest ćirilometodske slavenske liturgije bila jedna od najdražih tema. Zbog njihova dosta subjektivnog odnosa prema izvorima i tim pitanjima Rački je često morao svoja mišljenja sastavljati njihovima. Nije volio polemizirati, iznosio je mirno svoja gledanja i zaključke, predlagao rješenja mnogim ključnim pitanjima na način koji samo dobrom poznavaoču ranijih istraživanja govori da su njegova, ali ovdje nije mogao zaobići Blumbergera, Wattenbacha, Dümmлера, posebice Ginzela s kojim je već zbog poslanice Hadrijana II. (869) polemizirao u jednoj studiji iz 1857. godine. Rački je s nostalgijom opisao i posljednje godine slavenske metropolije i moćne Svatoplukove države koja oslabljena neslogom Svatoplukovih sinova i napadima Arnulfovih vojnika konačno posve utihnu pod kopitima Arpadovih konjanika. Propašću Moravske propala je, kaže Rački, i nada za stvaranjem jedne državne i duhovne zajednice zapadnih Slavena sa središtem u Rastislavovoj i Svatoplukovoj Moravskoj, koja bi s uspjehom mogla odoljevati njemačkom kraljevstvu, i u vjerskom i kulturno-književnom djelu koje su utemeljila Solunska braća ujediniti sve Slavena.

Prognani Metodijevi učenici, od kojih Klimentov životopisac neke spominje i po imenu, nađoše utočište u Bugarskoj, gdje pod knezom Borisom, a posebice pod zaštitom moćnog Simeona razvije svoju bogatu djelatnost. Među njima bijaše i Moravljanin Gorazd, kojega je Metodije na samrti odredio za svoga nasljednika, a koji sada u novim okolnostima postade, kaže Rački, nadbiskup bugarski.

Imena Metodijevih učenika koji su prebjegli u Hrvatsku nisu nam poznata, ali je Franjo Rački u Hrvatskoj jasno vidio veliku baštinicu kulturno-književnog i liturgijskog djela slavenskih učitelja. Budući da nam o prvim dodirima hrvatskog naroda s ćirilometodskom misijom ili tradicijom izvori ništa pouzdano ne mogu reći, Rački je pokušao utvrditi kada su i kojim putovima Metodijevi učenici stizali u Hrvatsku, gdje su na području ninske biskupije našli plodno tlo i zaštitu za svoju dalju djelatnost. Novija hrvatska historiografija (M. Barada, N. Klaić) izmijenila je gledanja na ulogu ninske, »hrvatske« biskupije i episkopata bizantske Dalmacije u prihvaćanju ćirilometodske tradicije. Ali je šteta da i ćirilometodski povjesnici koji do danas pokušavaju naći prve dodire Hrvata sa ćirilometodskom misijom za života ili poslije smrti Metodijeve u daljoj odsutnosti izvora svojim pretpostavkama nisu dodali i pretpostavke Franje Račkoga.²⁰

To bi, dakle, bila ćirilometodska povijest tridesetogodišnjeg Franje Račkoga, s ostalim dijelovima njegova djela najbolje i najkompletnije djelo o Ćirilu i Metodiju u svijetu do tada napisano. Ne vjerujemo da su suvremeni znanstvenici njegovu znanju o Konstantinu-Ćirilu i Metodiju mogli što dodati. Mi dodajemo da to nije samo veliko nego i pošteno djelo.

Premda je *Život sv. Cyrilla i Methoda* najopsežniji i najvredniji svezak djela *Viek i djelovanje sv. Cyrilla i Methoda*, Franjo Rački je, čini se, najviše i najduže radio na njegovu trećem svesku, koji, na žalost, nismo dobili u onakvom obliku i opsegu kao što ga je prvobitno ili u kasnijim fazama rada autor zamišljao. Bez obzira na autorova obećanja i planove za treći svezak, kada ocjenjujemo njegovu drugu knjigu, moramo reći da je ona, iako daleko prelazi okvire životopisa Solunske braće, s obzirom na njihovo djelo među Slavenima, ipak, prije svega povijest njihova misionarskog, crkveno-organizacijskog, liturgijskog djela. Pa tako, premda ne ispušta nijedan dio njihove djelatnosti, ta se knjiga, ipak, osim usputno, ne bavi nekim važnim stranama i sadržajima ćirilometodskog djela. Prije svega izostalo je iz nje pitanje Konstantinova slavenskog pisma ili problematika dvaju slavenskih pisama — glagoljice i ćirilice — a izostao je i opširniji prikaz književnog djela Konstantina-Ćirila i Metodija. Toga je svakako bio svjestan i autor, jer je već neke od

²⁰ Kako na pojedine teme i događaje iz ćirilometodske povijesti, kao i na druga pitanja iz ćirilometodske problematike o kojima se govori u ovoj radnji, gleda današnja ćirilometodska znanost v. u radu Ivanke Petrović, *Literatura o Ćirilu i Metodiju* prilikom 1100. jubileja slavenske pismenosti, I-II Slovo 17 i 18—19 (Zagreb 1967—1969), str. 136—138 i 233—382.

tih tema najavio za treći svezak, a neke će mu se tek javiti u toku priprema i rada na tom svesku. O svojim je planovima i radu na trećoj knjizi, kao i o planovima za prve dvije knjige, Rački ostavio najviše tragova opet u svojoj korespondenciji. O tome čitamo na mnogim stranicama, njegove se namjere i želje mijenjaju ili drugačije oblikuju, a novi se interesi javljaju ili proširuju posebice u dodiru sa spomenicima i literaturom koju nalazi u Rimu. Ipak, ako pokušamo okupiti njegove planove oko glavnih tema, teme bi bile ove: 1. povijest glagoljske liturgije, 2. književni rad Konstantina-Cirila i Metodija, 3. hrestomatija glagoljskih i ćirilskih tekstova, 4. pitanje glagoljice s problematikom o slavenskim pismima uopće.

Dvije godine poslije druge knjige Rački je objavio knjigu *Pismo slovjensko*.²¹ Ta knjiga izlazi »izvan svoga saveza s djelom: *Viek i djelovanje sv. Cyrilla i Methoda*«, govori autor bez širih objašnjenja u kratkom uvodu. Da je ona, ipak, nastavak njegova djela *Viek i djelovanje sv. Cyrilla i Methoda*, kaže nam, osim svega što smo naprijed spomenuli, i obećanje Franje Račkoga u drugoj knjizi. Pošto je u njoj progovorio o vremenu postanka Konstantinova pisma, zaključio je svaki dalji razgovor o slavenskom pismu u tom svesku riječima: »... kakova bjehu ova slovjenska pismena? zadržavam si za tretji odsjek ovoga djela.«²² A s obzirom na teme koje je u ovom »trećem odsjeku« obećavao, knjiga *Pismo slovjensko* bila bi prvi dio trećeg sveska. U travnju 1860. godine, iste godine kada je knjiga o slavenskom pismu ušla u tisk, Rački je pisao iz Rima po tko zna koji put Ivanu Kukuljeviću o svom djelu: »Pošto mi je III. odsjek tako narastô, da će biti veći od drugoga, razdielit ću ga u dva svezka radi obćinstva. Prvi svezak, do 10 tiskanieh tabakov, bit će razdieljen u dvie glave: I. Pismo u Slovjenov prije sv. Cyrilla. — II. Pismo sv. Cyrilla. Dodat će se jedna tablica«. U istom pismu malo dalje dodaje: »Ovaj III. svezak, prem sam imao gradivo zanj gotovo, neizmierna truda me stojaše; a da nebih bio u Rimu, bio bi imao posve ma ini rezultat. Osobito za I. glavu u bogatoj knjižnici ovdašnjega pruskoga archeologičkoga zavoda mnogo toga nađoh, zašto nebih bio ni znao u Hrvatskoj.«²³ Te riječi pokazuju koliko je truda Rački ulagao u svoje djelo, što je sve o ovoj tematici otkrivao i nalazio u rimskim knjižnicama, te kako je upravo zbog toga »treći odsjek« postao opširniji od drugoga sveska. Pokazuje također da je autor u njemu iscrpio uz ranije knjige svu problematiku vezanu uz ličnost i djelo Konstantina-Cirila i Metodija, ali na žalost, ovu smo opširnu knjigu samo djelomice dobili.

Rasprava o slavenskim pismima, o postanku i autorstvu slavenskih pisama, o prioritetu glagoljice ili ćirilice, posebice o porijeklu glagoljice i njezinu odnosu prema ćirilici, stara je nekoliko stoljeća.

²¹ *Pismo slovjensko*. Napisà Dr. Franjo Rački. U Zagrebu 1861. Str. 144 + tablica (*Pismo slovjensko i srodno mu feničko, starogrčko i runsko*).

²² *Zivot sv. Cyrilla i Methoda slovjenskih apoštolor ...*, str. 140.

²³ *Pisma Franje Račkoga pisana Ivanu Kukuljeviću ...*, (4. travnja 1860), str. 216–218.

Problematika slavenskih pisama jedna je od prvih znanstvenih tema slavistike, ali je spomenuta rasprava i mnogo starija od slavenske filologije. Naime, o slavenskim pismima raspravljalo se mnogo ranije nego što će slavenska filologija u drugoj polovici 18. i u prvoj polovici 19. stoljeća na osnovi raznih povijesnih i ćirilometodskih izvora, na otkrićima glagoljskih i ćirilskih spomenika slavenske pismenosti i književnosti znanstveno temeljiti, postavljati i rješavati ta pitanja. Već je cijelo 18. stoljeće prepuno teza i antiteza o genezi slavenskih pisama, posebice o porijeklu glagoljice, postavljanih posve neznanstveno ili više-manje znanstveno kako se bližio kraj stoljeća. Postavljali su ih Frisch, Kohl, Grubišić, Voigt, Linhart, Al-ter i mnoga druga danas zaboravljena imena pred bujicom kasnijih, temeljitijih raspravljanja o slavenskom pismu. Tu su i Karl An-ton, pa August Ludwig Schlözer i konačno Fortunat Durich i Gelazij Dobner. Nitko toliko ne zaslužuje da ga se stavi na čelo znanstvene rasprave o slavenskim pismima kao češki povjesnik Gelasius Dob-ner. Nitko prije njega nije tako jasno sagledao odnose između gla-goljskog i ćirilskog pisma, iako svoja gledanja i razmišljanja još tada nije mogao potkrijepiti spomenicima. Gelasius Dobner držao je da je glagoljica starija od ćirilice, te da je glagoljicu mogao stvo-riti sam Konstantin Filozof (1785).²⁴ Ali sva njegova, doista znan-stvena razmišljanja, padoše pred ugledom oca slavistike koji je oštro i ogorčeno reagirao na njegove pretpostavke, smatrajući ih sanja-rijama, pa je zamjerio čak i Fortunatu Durichu što im se priklonio. Dobrovský je do kraja života zadržao mišljenje da je ćirilica prvo i pravo slavensko pismo, a da glagoljica — hrvatska glagoljica — nije starija od 13. ili 14. stoljeća, kada je to pismo izmislilo kato-ličko svećenstvo, lukavo mu dajući što stariji i neobičniji oblik, da bi se zaštitilo od Istoka i slavenskog pisma — ćirilice. Svoje je tvrdnje mogao temeljiti na okolnosti da još nisu bili poznati glagolj-ski spomenici stariji od 13. stoljeća, tj. spomenici na bugarskoj gla-goljici, što zapravo nije bilo posve točno, jer je Dobrovský morao već znati za *Abecernarium bulgaricum* i glagoljski *Assemanijev evan-gelistar*.²⁵ Mladi Kopitar i Šafařík pognuše glave pred glasom učite-lja i priznaše njegove teze o ćirilici i glagoljici. Ali, upravo Jerneju Kopitaru bijaše dano da prvi naruši sustav Dobrovškoga o slaven-skim pismima, a Josefu Šafaříku da ga posve izmijeni u korist gla-goljice. Godine 1830. Kopitar je našao odlomak *Kločeva glagoljaša*, pisanoga oblom glagoljicom, i šest godina kasnije objavio svoj zna-meniti *Glagolita Clozianus*. Tako je 1836. godina, uz druga važna otkrića za slavensku filologiju u tom izdanju, donijela i Kopitarovu

²⁴ G. Dobner, *Aufwerfung einer historisch-kritischen Frage, ob das heut zu Tage sogenannte cyrillische Alphabet für eine wahre Erfindung des h. Sla-vischen Apostels Cyrills zu halten sei? Abhandlungen der königlichen böhmischen Gesellschaft der Wissenschaften, I (Prag 1785), 2, 101—139.*

²⁵ *Glagolitica*. Prag 1807. *Slavin*. Prag 1806. *Slovanka*. Prag 1814—1815. *Institutiones linguae Slavicae dialecti veteris*. Vindobonae 1822. *Cyrrill und Method, die Slawen Apostel ...*, Prag 1823.

spoznaju da je glagoljica barem tako stara kao ćirilica, ako ne i starija od nje, čime je bila otvorena nova epoha u proučavanju glagoljskog pisma.²⁶ Šteta je, međutim, da vodeći zapadni slavisti, ali rijetko istomišljenici — Kopitar i Šafařík — barem sada ne ujediniše mišljenja i snage oko ovog pitanja. Šafařík je za sada ostao pri starim tezama i još je godinama odgađao da dublje zaviri u glagoljicu i glagoljske spomenike. Ipak, proučavanju slavenskih pisama, posebice glagoljice, više nitko nije mogao stati na put. Već iste 1836. godine javio se Jacob Grimm, a potom čitav niz slavenskih učenjaka — prije i poslije Šafaříka — koji su u svojim istraživanjima počeli posebnu pažnju posvećivati glagoljici, pomičući njezin navodni početak u 13. stoljeću prema 11, 10, 9. stoljeću. Bili su to uglavnom Rusi, među kojima Vostokov, Preis, Sreznjevski, Grigorovič, Bodjanski i Bugarin Palauzov. Viktor Ivanovič Grigorovič je glagoljicu vezao uz Konstantina Filozofa i hazarsku misiju (»ruska pismena«), a ćirilicu uz Metodija. Godine 1852. glagoljici se počeo priklanjati Pavel Josef Šafařík spreman da joj posveti ostatak svoga života.²⁷ Već iduće godine izdao je njegovi *Památky hlaholského písemnictví*, za svoje doba nenadmašivo djelo o glagoljici i glagoljskoj književnosti, u kojemu se nadoše zajedno spomenici oble i uglate glagoljice.²⁸ Kao vođen prstom sudbine, samo dvije godine kasnije našao je Karl Constantin Höfler *Praške odlomke* i 1857. godine izdao ih zajedno sa Šafaříkom.²⁹ Slavenskog velikana sada više ništa nije moglo zaustaviti da izađe na čistac s glagoljskim pitanjem koje je tako dugo u njemu sazrijevalo i tražilo odgovore. Temeljit i savjestan kao uvijek, u pet-šest godina pokušavao je glagoljicu osvijetliti različitim svjetlima, borio se s autoritetima i starim tezama među kojima je prepoznavao i svoje. Nije se stidio priznati da je griješio, čak je i u tom razdoblju mijenjao svoje teze, obraćao se i drugim učenjacima za pomoć, mučio se i prelamao da bi konačno dao i rekao najbolje što se o glagolizmu u njegovo doba moglo dati i reći. Kada je iscrpio sve izvore i vidio sve spomenike, Šafařík je 1858. godine rekao: Konstantin Filozof stvorio je glagoljicu, a Kliment Ohridski ćirilicu.³⁰ Riječi takva učenjaka morale su se ozbiljno shvatiti. One su bile poziv i izazov drugim učenjacima da ih prihvate, dopune ili odbiju. Dogodit će se i jedno i drugo i treće. Ali, dok su se sustavi i rezultati nesretnog Dobrovškoga, što zbog njegove subjektivnosti i superkritičnosti, što zbog novih neočekivanih otkrića i znanstvenih pristupa, još za njegova života ili uskoro po-

²⁶ Glagolita Clozianus. Vindobonae 1836.

²⁷ Pohled na prvovek hlaholského písemnictví. Časopis Českého Museum, XXVI (1852), 2, 81—108; 3, 64—80.

²⁸ Památky hlaholského písemnictví. Vydal Pavel Josef Šafařík. V Praze 1853.

²⁹ Glagolitische Fragmente. Herausgegeben von Dr. Karl Adolph Constantin Höfler und Dr. Paul Joseph Šafařík. Prag 1857.

³⁰ Über den Ursprung und die Heimath des Glagolitismus. Von Paul Joseph Šafařík. Prag 1858.

slije smrti rušili, Šafaříkova su se istraživanja zbog izuzetne znanstvene temeljitosti kao trajna vrijednost ugrađivala u dalja proučavanja. Tako je bilo i s djelom *Über den Ursprung und die Heimath des Glagolitismus*. Ruski učenjaci našli su se prilično zatečeni. Kao što su ranije bili začuđeni nad neslogom zapadnoslavenskih učenjaka u pitanjima glagoljice (Dobner, Dobrovský, Kopitar, Šafařík), pa su se priklanjali jednom ili drugom mišljenju, sada su bili još manje spremni da prihvate ovaj jedinstveni sustav o slavenskim pismima praškog učenjaka koji je konačno dao potpunu prednost glagoljici. U recenzijama na Šafaříkovo djelo, koje čitamo u ruskim časopisima još iste godine, podsjećalo se na Viktora Ivanoviča Grigoroviča, čiju tezu svojedobno Šafařík nije prihvatio, a nije se ni zaboravljalo spomenuti da je sam Šafařík ranije imao druga gledanja o prioritetu glagoljice i ćirilice, koja je isto tako, kao i ova, savjesno i znanstveno, čak na istim izvorima temeljio, premda se nije otvoreno odricala ozbiljnost velikom učenjaku. Kasnija će ruska, pa bugarska znanost dati jedan novi pravac istraživanjima i gledanjima na slavenska pisma, živ i potkrepljivan osobito od današnjih učenjaka, u kojima će Šafaříkova i kasnija mišljenja o Konstantinovu autorstvu glagoljskog pisma dati argumente tezama o ćirilici kao starijem slavenskom pismu. Na drugačiji način prihvatit će Šafaříkove rezultate o slavenskim pismima zapadni slavisti, kojima će od Taylora i našega Jagića do danas geneza glagoljskog pisma biti stalna briga. Vrlo malo od svega toga doživjet će Pavel Josef Šafařík — najveći glagoljaš svoga vremena — koji je umro već 26. lipnja 1861. godine, kao što je i Jernej Kopitar umro (1844) ne dočekavši Šafaříkove riječi. Od Šafaříkovih suvremenika na zapadu koji će se javiti s radovima o slavenskim pismima treba spomenuti prije svih Jana Hanuša i Martina Hattalu, dok reakciju F. J. Jezbere na Šafaříkova istraživanja ne možemo smatrati znanstveno ozbiljnom. Najveću podršku izvan njegove domovine dat će Šafaříku slavni Franc Miklošič i u Hrvatskoj Franjo Rački.

Nakon predaja i legendi, nakon Klimenta Grubišića³¹ i nekih drugih, uglavnom usputnih ili neznanstvenih pokušaja da se riješi pitanje porijekla glagoljice, Franjo Rački stoji na čelu znanstvenog raspravljanja o glagoljskom pismu u Hrvatskoj. Naš je znanstvenik u okviru svojih ćirilometodskih istraživanja počeo vrlo rano razmišljati o starini glagoljice i ćirilice i o mogućnosti pretćirilovskog slavenskog pisma. Ta je pitanja već postavio u spomenutoj studiji iz 1855. godine,³² a pokušao im je dati neka rješenja u svom *Pregledu glagoljske crkvene književnosti*. Već tada Franjo Rački dosta dobro poznaje povijest glagoljskih istraživanja, kao što u glagoljskom pitanju vidi i mnoga predanja i »gatnje«. Ipak i sam, bez do-

³¹ In originem et historiam alphabeti sclavonici glagolitici vulgo Hieronymiani disquisitio. Venetiis 1766.

³² Slavi slavenskih Apoštolah na njihov blagdan. Zagrebački katolički list, t. VI/1855, br. 10—26.

voljno kritičkog odnosa i prema ranijim istraživanjima i prema predanjima, upada u zamku i kontradikcije tvrdeći da je domovina glagoljice Hrvatska, da je upotreba glagoljskog pisma u Hrvatskoj možda i starija nego u Bugarskoj, jer hrvatski uglati oblici odaju veću starinu od bugarskih okruglih oblika glagoljice.³³ To je, međutim, tek 1856. godina, Franjo Rački piše svoje prve radove, tek se razvija, pomno prati Safaříkovo glagoljaško razdoblje i sam sazrijeva. Kao što je molio i hrvatske učenjake da mu pomognu, Safařík se u svojoj zemlji posebice oslanjao na Jana Hanuša, kojega je uz rune zanimala i glagoljica, dapače, nesebično ga je poticao da se i sam što više posveti tom pitanju, da objavljuje i svoje i njegove rezultate, što je Hanuš donekle i učinio 1857. godine u radovima koji već navješćuju konačan ishod Safaříkovih proučavanja.³⁴ Franjo Račkome, koji je upravo dovršavao drugu knjigu svoga djela o Ćirilu i Metodiju, ništa od svega toga nije promaklo. Pošto je izašlo Safaříkovo djelo o porijeklu i domovini glagoljice, opet je pisao Ivanu Kukuljeviću iz Rima: »Veoma se radujem, što Safařík dodje na misao, koju već Hanuš dotakne, da glagoljica polazi od Cyrilla; ja sam tu misao već odavna gojio; tē nutrnjim njevakvim nagonom slutio. Historički razvitak — nadam se — dokazati će većma.«³⁵ Također mu nije promakla ni rasprava F. J. Jezbere koji se još iste godine suprotstavio Safaříkovim navodima. Dok je primjerice Martin Hattala govorio da u Safaříkovim djelima o glagoljici, što i sam Safařík mora da zna, nije sve iscrpljeno o glagoljskom pitanju, niti je posve dokazano Konstantinovo autorstvo glagoljskog pisma, pa njegova istraživanja treba nastaviti i dopuniti, Jezbera je pokušao srušiti sve što je Safařík učinio. Kao gorljivi zagovornik Konstantinova autorstva ćirilice, nastojao je dosta neuspješno neke Safaříkove na izvorima temeljene dokaze u korist glagoljice (npr. *Žitije sv. Klimenta, Traktat ĉrnorisca Hrabra*) okrenuti upravo u korist ćirilice, dok drugim Safaříkovim potvrdama nije znao prići. Kada bi se Jezberino raspravljanje moglo ozbiljno shvatiti, ono bi znanost o slavenskim pismima vratilo za pola stoljeća unatrag. Što se postanka glagoljice tiče, Jezbera zapravo oživljava »hrvatsku hipotezu« Josefa Dobrovškoga s dopunom da je glagoljicu stvorio neki duhovnik iz Dalmacije ili Hrvatske poslije splitskog sabora iz 1059. godine kada bijaše zabranjena slavenska liturgija i ćirilsko pismo(?!). Glagoljicu je sastavio da bi spasio slavenski jezik i slavensko pismo u crkvi, sastavio ju je po uzoru na ćirilicu, a potom da bi je zaštitio, pripisao je autorstvo glagoljice on ili netko drugi poslije njega sv.

³³ Pregled glagoljske ćerkvene književnosti s osobitim obzirom na sv. pismo i liturgičke knjige. Zagrebački katolički list, t. VII/1856, br. 34—35.

³⁴ Sv. Kyril nepsal kyrilsky než hlaholsky ...; Über die Frage, ob der h. Kyrill glagolitisch oder kyrillisch geschrieben habe ... i dr. — Neke Safaříkove teze nagovještava i J. A. Ginzl, Geschichte der Slawenapostel Cyrill und Method und der Slawischen Liturgie. Leitmeritz 1857.

³⁵ Pisma Franje Račkoga pisana Ivanu Kukuljeviću ..., (24. ožujka 1858), str. 184—187.

Jerolimu. Glagoljica bi, dakle, bila plod druge polovice 11. stoljeća.⁸⁶ Franjo Rački je na tu raspravu odmah reagirao u poduljoj recenziji, gdje je prvi put istakao svoj stav prema Šafaříkovim rezultatima⁸⁷ i pokazao neodrživost Jezberinih teza.⁸⁸

Pismo slovjensko Franje Račkoga nosi posvetu: »Visokoučenomu i prepoštovanomu mužu Pavlu Pavlu Safařiku, otcu slovjenske starouke, obretniku staroslovjenskih spomenikov, prvomu glagoljašu naše dobe. U znak duboke zahvalnosti, harnoga priznanja i osebitoga štovanja posvetjuje pisac.« To je djelo i nastalo pod izravnim utjecajem, bolje rečeno poticajem Šafaříkovih istraživanja o slavenskim pismima. Mislimo to u najboljem smislu rijeći, upravo na način kako je to preporučivao i predviđao da bi se moglo dogoditi sa Šafaříkovim rezultatima Martin Hattala. Knjiga ima dva velika poglavlja: *Pismo u Slovjenov prije sv. Cyrilla* i *Pismo sv. Cyrilla*. U prvom poglavlju Franjo Rački je pokušao da zadovolji staru znatiželju, ne samo svoju, o mogućnosti postojanja, o izgledu, o funkciji nekog pretćirilovskog slavenskog pisma, protoglagoljskog pisma. Sakupljena je golema literatura, navedeni izvori i spomenici, rečeno mnogo o povijesti pisma uopće, o feničkom, o starogrčkom pismu. Posebice je iscrpljeno i rečeno sve što se tada znalo i moglo reći o germanskim runama: o najstarijim spomenicima s urezanim ili ispisanim runama, o porijeklu runa, njihovoj evoluciji do fonetskog pisma, o oblicima i broju znakova kod pojedinih naroda. Sve je to uvod u najvažnije pitanje da li su Slaveni kao pogani i koji Slaveni mogli imati rune. Da li su Slaveni koji su došli u novu postojbinu, u krajeve rimske i grčke kulture koju će kasnije prihvaćati zajedno s kršćanstvom, donijeli sa sobom rune, i da li su možda na ovom području našli neko predrimsko pismo kojemu će postati baštini. Pokušao je progovoriti i o odnosu runa i glagoljice, o mogućem glagoljskom futhorku, koji netko u kršćanskoj slavenskoj fazi pretvori u glagoljsku azbuku, pri čemu se ne isključuje ni neka uloga sv. Jerolima, itd. itd., sve do »črta i reza« u apologiji črnorisca Hrabra. Teška su to pitanja, još teži odgovori, koje ni današnja znanost ne zna dati. To je i veličina hrvatskog učenjaka koji je već sredinom prošlog stoljeća jasno vidio sve elemente koje bi slavenski filolozi morali imati u vidu ako žele riješiti pitanje geneze slaven-

⁸⁶ Kyril a Method, sv. apoštolové slovanských národů nepsali nikdy hlalolsky než kyrilsky, to jest písmem na základě řecké abecedy sestaveným a doplněným. Vypravuje a kriticky dokazuje F. J. Jezbera ... V Praze 1858.

⁸⁷ Nemamo nikakvih potvrda, a niti nam se čini vjerojatnim da i nepotpisani članak *O postanku i postojbini glagoljice* (Zagrebački katolički list, t. IX/1858, br. 28—39), u kojemu se govori o proučavanju glagoljskog pisma i iznose Šafaříkove teze o glagoljici, pripada Franji Račkome.

⁸⁸ Neven, VII/1858, br. 29, str. 459—460; br. 30, str. 474—478. — Da Franjo Rački nije jedini reagirao na Jezberinu raspravu, pokazuje i slijedeći Jezberin članak; Obrana proti rozmanitým a sobě už odporujícím úvahám o spisy »Kyril a Method, sv. apoštolové slovanských národů nepsali nikdy hlalolsky, než kyrilsky«. Praha 1859.

skog pisma, učenjaka koji je i sam slagao te elemente u čvrst sustav kako bi se približio tom rjeešnju. Istu takvu pažnju posvetio je i temi svoga drugog poglavlja, raspravi o pismu Konstantina Filozofa, gdje je naveo i razvio tolika svjedočanstva i dokaze, razloge i potvrde u korist Konstantinova autorstva glagoljice i svih ostalih pitanja vezanih uz tu temu, da bi se kao prikaz i ocjena njegove rasprave mogao napisati čitav članak. Danas, međutim, kada su rezultati te rasprave ušli manje-više, na ovaj ili onaj način, za dokazivanje u jednom ili drugom pravcu, u sve rasprave o ovoj problematici, postavši tako i svojina drugih autora, kada se odavno zaboravilo da je to prvi rekao Josef Šafařík ili Franjo Rački, takav prikaz postaje nepotreban. Ipak, da se prisjetimo, i da ne bismo ništa izgubili u našoj interpretaciji, navedimo kao sažetak te rasprave riječi samoga autora: »Sada smiemo zaključiti, da slovjenško pismo, koje po naročitoj izjavi tolikih svjedokov Konstantin philosoph ili Cyrill Slovjenom stvorì, koje radi svoje novosti u grčkom i latinskom svijetu na toliko odpor nagazi, bijaše glagoljica. Ona s učenicima sv. Cyrilla i Methoda, navlastito iza navale i pobjede Madjarov, predjè na jug, u Bugarsku i Hrvatsku ostaviv si uspomenu u svojoj postojbini u dragocijenih, nami jedva objavljenih pražkih odlomcih; dočim iza kratke borbe u Hrvatskoj ukorienì i umnožà se; u Bugarskoj pako, gdje za kratki čas liepe spomenike podiže si, koje i uzajmì netom pokrstjenoj Rusiji, uznaknu pred grčko-slovjenškim pismom (ćirilicom, nap. I. P.) sačinjenim po svetom Klementu prema potrebi naroda bugarskoga, koj življaše u neprestanom doticaju s grčkim življem.«³⁹ To su, dakle, glavni rezultati Franje Račkoga, odgovori na pitanja koja si je autor postavio na početku istraživanja: da li je Konstantin Filozof, koji je po svim svjedočanstvima bio autor prvoga slavenskog pisma, usavršio i prilagodio grčko pismo slavenskom jeziku koje je već bilo u upotrebi kod bugarskih Slavena, ili je izumio glagoljicu? Ako se dogodilo prvo, moramo tražiti izumitelja glagoljice, ako je istina drugo, moramo tražiti tvorca ćirilice. Prije nego što je dao svoje odgovore Rački je sakupio i interpretirao sva svjedočanstva o slavenskim pismima u povijesnim i ćirilometodskim izvorima, proučio glagoljske i ćirilске spomenike, posebice s obzirom na uzajamnu starinu, na paleografske osobine, na palimpseste, na međusobne odnose u moravsko-bugarsko-hrvatskom kontekstu. Tražio je izvor glagoljskim slovima u drugim pismima i istodobno određivao odnose glagoljskog i ćirilskog pisma, što je sve bogato dokumentirano i u dodatoj tablici. U svoje je proučavanje utkao svu dotadašnju znanstvenu literaturu o glagoljskom pismu i glagoljskoj problematici, dakako, prije svega Šafaříkove rezultate. Jer, sve ranije pretpostavke i slutnje o glagoljskom pitanju Šafařík je znanstveno razvio i utemeljio, a Franjo Rački često dopunio i usavršio. Tim je djelom obogatio Šafaříkove rezultate tolikim nijan-

³⁹ Pismo slovjenško, str. 109.

sama, takvom snagom i individualnošću, da bi slavenski učitelj sigurno bio zadovoljan radom svoga učenika. Ali ne vjerujemo da je Šafařík doživio to djelo. Umro je u lipnju iste godine kada je objavljena knjiga Franje Račkoga njemu posvećena. Njegovom smrću i s tom knjigom završila je i prva, u početku pomalo tužna, a potom blistava epoha znanosti o glagoljici. Njoj dadoše impulse i svoje rezultate mnogi učenjaci ovdje spomenuti, ali ovu blistavost dadoše joj slovački učenjak Pavel Josef Šafařík i, usuđujemo se reći, hrvatski znanstvenik Franjo Rački. Svaka dalja rasprava o glagoljici imat će korijene u toj epohi, a u toj raspravi do današnjeg dana čujemo riječi dvaju velikih znanstvenika.

U okviru svojih ćirilometodskih istraživanja Franjo Rački je posvetio vrlo veliku pažnju književnom djelu i književnoj baštini Konstantina-Ćirila i Metodija. Na tom je predmetu mnogo radio, iako nam danas nije posve jasno što je sve želio obuhvatiti i obraditi. Pisao je i govorio i o tome, kao i o drugim svojim planovima, ali ga je u tim namjerama vrlo teško slijediti. U početku je, čini se, želio utvrditi samo *corpus* književnih djela iz pera začetnikâ slavenske pismenosti i književnosti, ali potom je mislio nastaviti i s književnim djelovanjem učenikâ i nastavljačâ Slavenske braće, što je značilo izlazak iz najranijega moravsko-panonskog razdoblja slavenske prosvjete i književnosti, ćirilometodskog nasljeđa za sve Slave, u kulturu i književnosti pojedinih slavenskih naroda. S vremenom je taj svoj interes i proširivao. U Rimu je, naime, posebice u Vatikanskoj biblioteci, došao u dodir i s rukopisima, i od tada je najčešće govorio o pripremanju jedne hrestomatije glagoljskih i ćirilskih tekstova. Brinuo se gdje će to djelo tiskati, jer u Zagrebu nije bilo glagoljskih slova, pa je pomišljao na Prag ili na Propagandu u Rimu. Ne možemo znati zašto tu hrestomatiju, u koju je doista uložio mnogo truda, nikada nije objavio. Pomišljamo, bez osobitih potvrda, na izvjesno nerazumijevanje u Zagrebu za to djelo Franje Račkoga, kamo se više puta obraćao iz Rima, pišući svojim prijateljima i urednicima, raspitujući se za obla glagoljska slova koja su mu za hrestomatiju bila potrebna. Neki je nesporazum mogao biti i s Pragom, sudeći po kasnijim događajima oko izdavanja *Assemanijeva evanđelistara*. Ipak, prije svega ostaloga smatramo da pravi razlog što Franjo Rački nikada nije završio, ili nije objavio svoju hrestomatiju treba vidjeti u činjenici da je 1859. godine Ivan Berčić izdao svoju hrestomatiju glagoljskih tekstova. Uskrisitelj glagoljskih nauka u Dalmaciji, kako ga je nazvao Vatroslav Jagić, veliki glagoljaš svoga doba, Ivan Berčić, objavio je svoje djelo upravo u Pragu, gdje su se uz pomoć Šafaříka dala lijevati i slova hrvatske uglate glagoljice. Tako je objavljeno i prvo djelo u kojemu su uz tekstove na obloj glagoljici tiskani i tekstovi na hrvatskoj uglatoj glagoljici, djelo kojemu doista treba priznati povijesno mjesto u proučavanju glagoljske književnosti. Uspjeh te hrestomatije dokazuje i njezino ponovno, sada hrvatsko izdanje, znatno dopunjeno glagoljskim, pa i nekim ćirilskim tekstovima, i znanstveno usavršeno, koje je Berčić

posvetio Francu Miklošiču.⁴⁶ Pošto je dao u tisak svoje *Pismo slovjensko*, Rački je prestao govoriti o svom djelu iz staroslavenske književnosti, ali je pohvalno govorio o Berčićevoj knjizi. Ipak, onaj tko ga je pratio na putu do završetka, bolje rečeno kraja njegova velikog djela o Cirilu i Metodiju, onaj tko je mnogo puta u toku njegova mukotrpnog rada na trećem svesku pročitao njegove riječi o sadržaju i opširnosti ovoga sveska zna da je objavljivanjem samo rasprave o slavenskom pismu ćirilometodska i staroslavenska znanost vrlo mnogo izgubila. Gdje je završio taj veliki rukopis Franje Račkoga, ne znamo reći. Možemo samo reći da je studija *Književan rad sv. Cirila i Methoda*, koja i nosi napomenu »izvadak iz većega rukopisa«, objavljena u *Tisućnici* (1863) bez ikakve vidljive veze s njegovim djelom o Cirilu i Metodiju, ipak dio i posljednja riječ djela *Viek i djelovanje sv. Cyrilla i Methoda slovjenških apoštofov*. Studija *Književan rad sv. Cirila i Methoda* ispunila je prvu želju svoga autora vezanu uz proučavanje ćirilometodske i staroslavenske književnosti. U njoj su prema svim ćirilometodskim i srodnim izvorima, među kojima je dano glavno mjesto *Zitiju Konstantinovu* i *Zitiju Metodijevu*, sakupljene vijesti i svjedočanstva o književnom i književnoprevodilačkom djelu Konstantina-Cirila i Metodija i njihovih prvih učenika u Moravskoj. Autor je najprije kritički razlučio moguće od sumnjivih svjedočanstava o ćirilometodskom književnom djelu, a potom je u tada poznatim kodeksima i književnim spomenicima prepoznao i utvrđivao ostatke toga djela. Ovaj u tadašnjoj slavistici pionirski rad Franje Račkoga, po metodološkom postupku i postignutim rezultatima pravilno shvaćen i sjajno izveden, sačuvao je sve do danas, kada je na ovom, možda primarnom zadatku ćirilometodske znanosti još uvijek malo toga s potpunim uspjehom riješeno, svoju izvanrednu vrijednost.

Svoj znanstveni interes za djelo i baštinu Konstantina-Cirila i Metodija Franjo Rački je potvrđivao, proširivao, pa i obogaćivao svojim plodnim radom vezanim uz proslavu ćirilometodskih obljetnica, kao i širokim i poticajnim angažmanom oko ispunjenja mnogih želja i zahtjeva koje je slavensko devetnaesto stoljeće u ime ćirilometodske ideje stavljalo pred svoje vrijeme. U prošlom stoljeću slavistička znanost i slavenska ideja našle su u slavenskoj starini i u ćirilometodskoj prošlosti zajedničko polje rada, interesa i pobuda. Mlada slavenska filologija već je u prvoj polovici stoljeća obnovila i rehabilitirala ćirilometodsku tradiciju, te izgradila zdrave i čvrste temelje proučavanju života i djelovanja slavenskih učitelja i njihove baštine. Istodobno su mali slavenski narodi, u svom probuđenom nacionalnom romantizmu, u ovoj slavenskoj starini koja se svakim danom i znanstveno jače potvrđivala tražili i vidjeli uzore i pobude

⁴⁶ *Chrestomathia linguae veteroslovenicae caractere glagolítico e codicibus, codicum fragmentis et libris impressis*. Edita a Presb. Joanne Berčić. Pragae 1859. — Citanka Staroslavenskoga Jezika. Složio Svećenik Ivan Berčić. U zlatnom Pragu 1864.

svojim težnjama ka nacionalnom, kulturnom i vjerskom zajedništvu u duhu ćirilometodske ideje. Na čelu tih ujedinjenih slavenskih želja nalazio se u nas i u slavenskom svijetu biskup Josip Juraj Strossmayer s najnaprednijim dijelom klera, a s njima i drugi napredni hrvatski intelektualci. Trebalo je boriti se za obnovu kulta Ćirila i Metodija u Rimskoj crkvi, za jedinstvo slavenske crkve, za ponovno uvođenje slavenskog bogoslužja u crkve katoličkih Slavena. Franjo Rački, kao najbolji prijatelj biskupov i kao ćirilometodski povjesnik, mogao je svaki potez i akciju biskupa Strossmayera znanstveno potkrijepiti i povijesno opravdati, pozivajući se na veličinu i humanost ćirilometodskog djela, na ćirilometodsku književnu baštinu, na slavensku liturgiju u prošlosti. To je i činio, u skladu i sa svojim željama. Sa svojim znanstveničkim autoritetom stajao je iza biskupovih okružnica, poslanica, govora, akcija, predsjedavao odborima za ćirilometodske proslave i sve poduhvate u pravcu slavenskih potreba i u duhu ćirilometodske ideje. Ne znamo navesti još jedan primjer ćirilometodskog znanstvenika koji je znao i mogao tako skladno ujediniti svoju visoku znanost i taj drugi oblik ćirilometodske kulture u 19. stoljeću kao što je to znao i mogao Franjo Rački, iako je kao znanstvenik, jer tu je sam odlučivao, imao mnogo više uspjeha.

Slavenske želje imale su najviše nade za ispunjenje uz ćirilometodske obljetnice, a njih je upravo za života Franje Račkoga bilo u izobilju. Među njima su najznačajnije proslavljeni jubileji 1863, 1869, 1880 (1881) i 1885. Tisućugodišnjica dolaska bizantskih misionara Konstantina i Metodija u Moravsku (1863) prvi je ćirilometodski jubilej, nakon ranijih, manjih prigodnih sjećanja na Slavensku braću, proslavljen u cijelom slavenskom, djelomice i u neslavenskom svijetu, s velikim odjekom i u znanosti. U povodu toga blagdana papa Pijo IX. na poticaj biskupa Strossmayera odobrio je katoličkim Slavenima peti srpnja kao novi dan svetkovanja sv. Ćirila i Metodija. Znaatan odjek u proslavama imala je 1000-obljetnica smrti Konstantina-Ćirila (1869). Na 1000-obljetnicu poslanice pape Ivana VIII. moravskom knezu Svatopluku — *Industriae tuae* (880) — u kojoj je Ivan VIII. odobrio slavenski jezik u crkvi Metodijeve metropolije i slavensko pismo Konstantina Filozofa, papa Lav XIII, opet po nagovoru biskupa Strossmayera, a i u svojoj unionističkoj politici naklonjeniji Slavenima, izdao je 30. rujna 1880. godine svoju znamenitu encikliku *Grande munus*, kojom je blagdan sv. Ćirila i Metodija već ustanovljen na peti srpnja proširio na cijeli katolički svijet, i tako slavenske učitelje Konstantina-Ćirila i Metodija proglasio svecima cijele Rimske crkve.⁴¹ Tisuće slavenskih hodočasnika

⁴¹ „... Itaque praecipimus ut, rato die quinto mensis Julii quem f. r. Pius IX. constituit, in Kalendarium Romanae atque universalis Ecclesiae inseratur, agaturque quotannis festum sanctorum Cyrilli et Methodii cum ritus duplicis minoris Officio et Missa propria, quae sacrum Consilium legitimis ritibus cognoscendis approbavit ... Datum Romae apud sanctum Petrum, die XXX. Septembris Anno MDCCCLXXX., Pontificatus Nostri anno Tertio. Leo PP. XIII.“

sručile su se 5. srpnja 1881. godine prema Rimu da bi zahvalile Lavu XIII. na tom daru i poklonile se grobu sv. Ćirila, a na čelu hrvatskih hodočasnika bijahu biskup Strossmayer i Franjo Rački. Obnovom kulta sv. Ćirila i Metodija u Rimskoj crkvi iscrpila se, međutim, sva darežljivost Rima prema katoličkim Slavenima, jer, ipak, slavensku liturgiju, koja je bila glavni cilj svih želja i akcija, i koja bi ih jače približila slavenskoj braći istočne crkve, zapadni Slaveni nisu dobili. Naredni ćirilometodski jubilej — obljetnica Metodijeve smrti (1885) — imao je izvanredan, od svih najveći odjek u ćirilometodskoj znatnosti.

U svim tim proslavama i akcijama Franjo Rački je sudjelovao u skladu sa svojim svećeničkim zvanjem i u skladu sa svojom znatnošću. Osim što je s izvanrednim poznavanjem ćirilometodske prošlosti i kao znanstvenik podupirao svaku akciju biskupa Strossmayera, javio se i sam s velikim brojem poziva, napisa, prigodnih članaka, poticao je i organizirao književna i znanstvena izdanja i pisao znanstvene priloge. Već u svojim prvim radovima opomenuo je Hrvate da se pripreme za obljetnicu moravske misije, a svojim golemim znanstvenim djelom dao je sve razloge toj proslavi. Odmah po svom povratku iz Rima započeo je s konkretnim akcijama da se taj jubilej prigodno i znanstveno obilježi. Među napisima i pozivima iz toga vremena treba posebice istaći članak *Imamo li i mi slaviti tisuć-godišnjicu slovjenjskih apoštola sv. Ćirila i Metoda?* Iako nas u tom članku, koji je potpisan jednim od inicijala (R.) umjesto imenom, što je Rački često i na razne načine činio, malo čude neki pogledi na ćirilometodsku povijest koji mu nisu bili bliski, zbog prijedloga koje je uz ćirilometodsku obljetnicu postavio moramo se složiti sa Smičiklasom da taj članak pripada Franji Račkome. Autor navodi povijesne razloge u korist mišljenju kako »Jugoslovjenici« (Slovenci, Hrvati, Srbi, Bugari), kao i Slaveni u Moravskoj i Češkoj, trebaju proslaviti obljetnicu moravske misije. Slaveni su, kaže nadalje, trebali za ovu prigodu sazvati slavenski kongres i prirediti kritičko izdanje Sv. pisma (što je oduvijek bila želja biskupa Strossmayera). Na kraju predlaže da se u Zagrebu što prije započne pripremati jedan album sa znanstvenim raspravama iz ćirilometodske tematike.⁴² Uskoro poslije toga Franjo Rački je objavio *Pismo prečasnoga bosansko-djakovačkoga i sriemskoga ordinariata tičuće se štovanja slovjenjskih apoštola sv. Ćirila i Metoda* sa svojim uvodom i nadom da će Strossmayerov poziv čuti i drugi Hrvati i Slaveni na jugu i započeti s pripremanjima za proslavu slavenske obljetnice.⁴³ Kasnije je izvijestio i o proslavi ovog jubileja u Rimu,⁴⁴ a sličnim se člancima javljao i uz druge ćirilometodske obljetnice.⁴⁵

⁴² Pozor, III/1862, br. 183, str. 585.

⁴³ Zagrebački katolički list, t. XIII/1862, br. 45, str. 353—354.

⁴⁴ Tisućnica slovjenjskih apoštola u Rimu. Zagrebački katolički list, t. XIV/1863, br. 30, str. 233—234.

⁴⁵ Uz 1880 (1881) godinu: Hrvati katolici, (Proglas odbora za hodočašće u Rim, kojemu je predsjedavao Franjo Rački.) Zagrebački katolički list, t.

Najznačajnije znanstveno izdanje u Hrvatskoj posvećeno ćirilometodskoj obljetnici 1863. godine jest *Tisućnica slovjenških apostolah sv. Cirila i Metoda*. Na čelu tog albuma, koji je izašao u izdanju Društva za jugoslavensku povjestnicu i starinu, bili su Ivan Kukuljević Sakcinski i Franjo Rački. Ivan Kukuljević je napisao i uvodni članak, a Franjo Rački studiju o književnom djelu Konstantina-Cirila i Metodija, o kojoj smo naprijed govorili. U *Tisućnici* se javlja i dvadesetpetogodišnji Vatroslav Jagić, te Matija Mešić, a svoje pjesničke snage posvetiše ćirilometodskom djelu u tom izdanju vodeći pjesnici toga doba Ivan Trnski i Petar Preradović.⁴⁶

I svoje izdanje glagoljskog *Assemanijeva* ili *Vatikanskog evanđelistara* Franjo Rački je želio posvetiti 1000-obljetnici slavenske misije. Na taj posao dugo ga je poticao Šafařík, te se Rački u Rimu prihvatio njegova prepisivanja i proučavanja.⁴⁷ Autor, a još više biskup Strossmayer željeli su da to izdanje, posvećeno tako važnoj ćirilometodskoj obljetnici, bude raskošno i luksuzno opremljeno, a budući da Zagreb nije imao ni glagoljskih slova, djelo se trebalo tiskati u Pragu.⁴⁸ Glavna briga oko tog izdanja u Pragu bila je povjerenica Martinu Hattali, a njega je Rački zamolio da napiše i »filološki« predgovor djelu na latinskom jeziku. O svemu tome mnogo se može saznati iz pisama koje je Rački u tom razdoblju pisao svom prijatelju Hattali,⁴⁹ iako nam nije jasno zašto je Martin Hattala, pošto je dobio rukopis u Prag, zatezao s poslom i djelo nije objavio. Rukopis je konačno vraćen u Zagreb i, pošto su salivena glagoljska slova prema češkim matricama, objavljen tek 1865. godine s opširnim predgovorom Vatroslava Jagića (jezikoslovna rasprava) i Franje Račkoga (povijesna i paleografska rasprava) na hrvatskom jeziku.

XXXII/1881, br. 18, str. 137—138. — Hrvatska adresa. (Adresu su donijeli hrvatski hodočasnici u Rim papi Lavu XIII. na blagdan slavenskih apostola sv. Cirila i Metodija 5. srpnja 1881.) Zagrebački katolički list, t. XXXII/1881, br. 27, str. 210—211, i dr.

⁴⁶ *Tisućnica slovjenških apostolah sv. Cirila i Metoda*. U Zagrebu 1863. Ivan Kukuljević Sakcinski, Uvod; Sveta priča o solunskoj braći, slovjenškim' apostolima sv. Cirilu i Metodu. Izpjevao I(van) T(rnski); Slavjanski Dioskuri. P(etar) P(eradović); Književan rad sv. Cirila i Metoda. (Izvadak iz većega rukopisa.) Priobćio Dr. Franjo Rački; Evanđelije u slovjenškom prievodu. Historičko-filološki nacrt od V. Jagića; Služba sv. Cirila i Metoda. Priobćuje Prof. M. Mešić.

⁴⁷ »Njeko vrijeme zabavljat ću se prepisom Assemanovog evanđelistara za koga neđa mi Šafařík mira, nego da se obielodani, ako ne inače, na trošak bečke akademije, koju će on — kako mi pisana to sklonuti«. Pisma Franje Račkoga pisana Ivanu Kukuljeviću ..., (3. rujna 1858), str. 190—193.

⁴⁸ »Assemanov Evanđelistar, koga prepisah, ako bog da brzo će se tiskati u Pragu. Šafařík, Hattala, Hanka itd. željno ga očekuju« (25. listopada 1859). »Evanđelistar Assemanov poče se tiskati u Pragu. Bit će veoma liepo izdavanje i od neizrečene važnosti za poviest slovjenškoga prievoda sv. pisma i za starosl. philologiu« (4. travnja 1860). Pisma Franje Račkoga pisana Ivanu Kukuljeviću ..., str. 209—212 i 216—218.

⁴⁹ V. Vladimir Zagorsky, François Rački et la renaissance scientifique et politique de la Croatie (1828—1894). Paris 1909.

Bilo je zamišljeno da se djelo posveti zagrebačkom nadbiskupu, kardinalu Jurju Hauliku, jer se od njega, još tada, očekivala neka podrška u pitanjima slavenske liturgije. Haulik je, međutim, posvetu odbio i Rački je svoje djelo, koje je, dakako, i objavljeno zahvaljujući materijalnoj pomoći bosansko-đakovačkog biskupa, posvetio svom prijatelju i dobročinitelju Josipu Jurju Strossmayeru. Tako je prvi put u cjelini izdan jedan glagoljski spomenik, objavljen prema originalu oblom glagoljicom.⁵⁰ Izašlo je to djelo, kao što smo vidjeli, poslije dosta nesporazuma i nerazumijevanja, pa i nekih tragičnih okolnosti koje su često bile pratilje i znanstvenog djela Franje Račkoga. *Assemanijev evangelistar* uskoro je ponovno izdao u latiničkoj transkripciji Ivan Črnčić.⁵¹

Za tematiku koju slijedimo značajan je i rad Račkoga u »Književniku«. Kada je na njegov poticaj 1864. godine u Zagrebu pokrenut »Književnik, časopis za jezik i poviest hrvatsku i srbsku i prirodne znanosti«, pod uredništvom Franje Račkoga, Vatroslava Jagića i Josipa Torbara, taj je časopis, kao prvi znanstveni časopis takve vrste u Hrvata, u svega tri godine izlazenja (1864—1866) okupio sve znanstvene snage u Hrvatskoj, pa i znanstvenike izvan Hrvatske. Pokrenut kao preteča znanstvenog rada u Akademiji, upravo kasnijeg Akademijina časopisa »Rad«, u godinama pred osnivanje Akademije i kao potvrda naše zrelosti za takav jedan znanstveni zavod, taj je izuzetan časopis ostvario i premašio sve želje i očekivanja svojih pokretača i osnivača. Premda je imao široko polje rada, kako se vidi već iz njegova naslova, ali i sadržaja triju velikih svezaka (I/1864, II/1865, III/1866), ipak su urednici »Književnika« najviše pažnje posvećivali filološkim i povijesnim istraživanjima, u kojima su najznačajnije priloge dali upravo Vatroslav Jagić i Franjo Rački. Treba istaknuti da je pored rasprava taj časopis osobito njegovao znanstvenu kritiku. Kada govorimo o filološkim raspravama i recenzijama, možemo reći da je »Književnik« zapravo bio časopis Vatroslava Jagića. U njemu je mladi Jagić zablistao već u punoj veličini svoga filološkog talenta i znanja u studijama i recenzijama u kojima mu ništa iz slavenske filologije više nije bilo strano i u kojima je svaki predmet i znanstveni doprinos znao ocijeniti i postaviti na pravo mjesto. Ima u tim Jagićevim radovima mnogo dragocjenih priloga i rezultata i za našu književnu povijest, koji, uz druga djela iz istog razdoblja, najavljuju njegovu znamenitu *Historiju književnosti naroda hrvatskoga i srbskoga* (1867), što u znanosti, na žalost, danas nije dovoljno poznato i vrednovano. U to vrijeme, međutim, pratio je Jagićevo sazrijevanje i ocjenjivao njegova djela u Hrvatskoj osobito njegov stariji kolega i prijatelj Franjo Rački. Uz brojne povijesne rasprave, među kojima je svakako najznačajnija *Ocjena starijih izvora za hrvatsku i srbsku poviest srednjega vieka* (Književnik, I—II), te pri-

⁵⁰ Assemanov ili Vatikanski Evangelistar. Iznesé ga na svjetlo Dr. Franjo Rački. U Zagrebu 1865, str. CXIX 216.

⁵¹ Assemanovo izborno Evangeljelje. Rim 1878.

kaze radova hrvatskih i drugih povijesnika, od filoloških i književno-povijesnih priloga Franje Račkoga u »Književniku« i njegovim recenzijama, koje biće njegove dragocjene recenzije djela Jagićevih i Šafaříkovih. Već u prvom broju ocijenio je djelo *Jihoslované*, tiskano u češkom »Slovníku naučnom«, djelo grupe autora (Kienberger, Perwolf, Gebauer, Černý, Macun, Jagić), u kojemu je autor najvećeg priloga, studije o jeziku i književnosti hrvatskoj i srpskoj, bio Vatroslav Jagić.⁵² Ocijenio je vrlo pozitivno i drugi dio Jagićevih *Priměra starohěrvatskoga jezika iz glagolskih i cirilskih književnih starinah* (II. dio: *Uvod i priměri starohěrvatski*, Zagreb 1866),⁵³ dok je prvi dio (I. dio: *Uvod i priměri staroslovenski*, Zagreb 1864) ranije ocijenio Josip V. Kostić.⁵⁴ I u drugim glasilima i časopisima prikazivao je Jagićeve radove, koji su nerijetko obrađivali teme kojima se i sam bavio, osobito teme iz ćirilometodske i glagoljske problematike, te književne povijesti, u kojima je Jagić svoja istraživanja gradio i na znanstvenim temeljima Franje Račkoga. Ocijenio je, dakako, i njegovu *Historiju književnosti naroda hrvatskoga i srbskoga* i *Priloge k historiji književnosti naroda hrvatskoga i srbskoga*. Š velikim pijetetom, ali i kritičkim odnosom, prilazio je Rački i radovima Josefa Šafaříka, a od tih ocjena u »Književniku« spominjemo recenziju na drugu i treću knjigu Šafaříkova posthumnog djela *Geschichte der südslavischen Literatur*⁵⁵ i ocjene nekih članaka i rasprava ponovno objavljenih u sabranim Šafaříkovim djelima.⁵⁶

Ćirilometodski izvori, njihovo proučavanje i izdavanje, bili su uvijek u središtu pažnje ćirilometodske znanosti. Osobito u prošlom stoljeću, najvažnijem za njihovo otkrivanje, ćirilometodski su izvori postali predmet interesa mnogih znanstvenika. Izvori su se otkrivali, a znanstvenici su odmah postavljali svoja pitanja i tražili odgovore. Osnovno pitanje koje je trebalo postaviti uz svaki od tih izvora, da bi se tek mogao nazvati izvorom za ćirilometodsku povijest i djelo, bilo je pitanje njegove povijesne vjerodostojnosti. A da bi se ona utvrdila, trebalo je izvorima tražiti autore, vrijeme i mjesto postanka. Odgovori nisu bili nimalo laki kada znamo da su ti izvori stizali do nas u mnogo kasnijim prijepisima. Ista pitanja uz ćirilometodske izvore znanstvenici postavljaju još i danas uvijek u nadi da će dobiti bolje i vjerojatnije odgovore. Proučavatelji ćirilometodskih izvora vrlo su se rano počeli brinuti i za njihova izdanja i kritiku teksta.

⁵² *Jihoslované*. *Obraz národopisno-literární*. V Praze 1864. Str. XV + 419. *Književnik*, I/1864, str. 431—435.

⁵³ *Književnik*, III/1866, str. 597—598; *Pozor*, VI/1867, br. 42, str. 161.

⁵⁴ *Književnik*, II/1865, str. 133—136.

⁵⁵ Paul J. Šafařík: *Geschichte der südslavischen Literatur*: II. Illirisches und kroatisches Schriftenthum (str. 382), III. das serbische Schriftthum (299 i 301—476). Prag 1865. *Književnik*, II/1865, str. 128—132 i 580. — Prvi dio djela (I. Slowenisches und glagolitisches Schriftthum, Prag 1864) ocijenio je V. Jagić, *Književnik*, I/1864, str. 435—437.

⁵⁶ Pavla Jos. Šafaříka: »*Rozprawy z oboru věd slovanskych*«. V Praze 1864.—1865. Str. XIV. 651. *Književnik*, II/1865, str. 457—458.

Najznačajniji prilog proučavanju i izdavanju ćirilometodskih izvora — u ovom razdoblju dao je u Hrvatskoj opet povjesnik Franjo Rački. Rački je i pristupao tim izvorima u prvom redu kao povjesnik, mnogo rjeđe kao filolog. Već u svojim prvim radovima iz ćirilometodske problematike prilazio je ćirilometodskim izvorima s punom znanstvenom ozbiljnošću, da bi u svom velikom ćirilometodskom djelu izvanrednim poznavanjem i korištenjem svih onodobnih izvora za ćirilometodsku povijest i djelo zadivio slavistički svijet. Već smo pokazali kako su *Žitije Konstantinovo* i *Žitije Metodijevo*, »krunski svjedoci« za najranije, ćirilometodsko razdoblje slavenske pismenosti, korak po korak sticali povjerenje ćirilometodskih znanstvenika u prvoj polovici i sredinom 19. stoljeća. Pokazali smo i kakvu je veliku ulogu u tome odigrao Franjo Rački u svojoj ćirilometodskoj povijesti. Tu su povijest, međutim, pisali i svi ostali ćirilometodski izvori, kao i njegovu izvanrednu studiju o misionarskom i književnom djelu Konstantina-Ćirila i Metodija. U knjizi o slavenskim pismima najznačajniji doprinos problematici ćirilometodskih izvora dao je svojom interpretacijom, vrednovanjem i »čitanjem« apologije čmorisca Hrabra kao osnovnog izvora u traženju prvih odgovora o Konstantinovu slavenskom pismu. Ali, Franjo Rački nije samo pronalazio, interpretirao, reinterpretirao i koristio ćirilometodske izvore da bi mogao pisati svoje knjige o životu i djelu Solunske braće nego je u tim djelima i u posebnim studijama, raspravama i recenzijama pokušao tražiti i naći odgovore na spomenuta najosnovnija pitanja vezana uz same ćirilometodske izvore.

Još u razdoblju kada je tek pisao svoju ćirilometodsku povijest objavio je dvije vrlo važne rasprave posvećene ćirilometodskim izvorima. U raspravi *Niekoje opazke vrhu dviju legendah o slavenskih apostolih*, ne tako dugo poslije znanstvenog otkrića Aleksandra Gorskoga i šest godina poslije prvoga kritičkog izdanja staroslavenskih žitija Josefa Šafařika (1851), Rački je, da bi dokazao vjerodostojnost dvaju osnovnih izvora za život i djelo slavenskih učitelja, izvorâ koje »Slavenstvo još dovoljno nevažava«, pokušao odgovoriti na pitanja tko su autori dviju legendi i kada su one i u kojoj od slavenskih zemalja napisane. Istina, njegovi se odgovori ne razlikuju mnogo od Šafařikovih odgovora koje je dao u uvodnoj riječi izdanja svojih tekstova, ali je Šafařikovo mišljenje Rački pokušao opravdati i ojačati svojim razlozima. Ako rezimiramo tu raspravu, njezini rezultati bili bi ovi: *Žitije Konstantinovo* i *Žitije Metodijevo* napisali su njihovi suvremenici i učenici — ali ne isti učenik — poslije Metodijeve smrti. ŽM napisano je u zemlji koja je priznavala jurisdikciju rimskog pape, ali u zemlji koja nije mogla biti Velika Moravska, dakle u Panoniji (donjoj Panoniji), i to prije razora Velike Moravske, između 885. i 893. ili 907. godine. ŽK nastalo je vjerojatno u Bugarskoj, a napisao ga je učenik koji je dobro poznao Konstantinove spise, dakle biskup Kliment Ohridski. Kako vidimo, Rački je za ŽM zadržao mišljenje Aleksandra Gorskoga koji je smatrao da su staroslavenska žitija napisana u Panoniji, pa se ona i danas poslije bez-

brojnih rasprava s drugačijim rezultatima još uvijek često netočno nazivaju *panonskim legendama*.⁵⁷

To doba koje je tražilo i potvrđivalo vjerodostojnost i autentičnost isto je tako i odričalo istinitost nekim ćirilometodskim izvorima. Pored staroslavenskih žitija najviše se raspravljalo o autentičnosti nekih papinskih poslanica pisanih moravskim i panonskim svjetovnim i crkvenim poglavarima u doba misioniranja Solunskih braće. Za ćirilometodsku misiju i za sudbinu slavenske liturgije u panonsko-moravskoj metropoliji, za koje je veliku odgovornost snosio upravo germanski svijet, bili su oduvijek vrlo zainteresirani njemački znanstvenici. A budući da su papinske poslanice glavni svjedoci i izvori mnogih događaja u ovoj misiji, papinskih odobravanja ili zabrana slavenske liturgije u Metodijevoj nadbiskupiji, osobitu su pažnju posvećivali upravo provjeravanju njihove autentičnosti. U ta su proučavanja, međutim, kao i u druga svoja gledanja na odnose slavenskog i germanskog svijeta, slavenskog i njemačkog episkopata u ćirilometodsko doba, unosili dosta subjektivnosti, na što su slavenski učenjaci, ponosni i osjetljivi na svoju ćirilometodsku prošlost, uvijek reagirali. Radilo se, dakako, o poslanicama pape Hadrijana II. i Ivana VIII, o kojima, moramo istaći, i danas znanstvenici živo raspravljaju, posebice o onima koje su odobravale ili zabranjivale slavenski jezik u Metodijevoj crkvi. U prvoj polovici stoljeća G. Blumberger je uložio mnogo truda da bi pokazao kako sačuvanim poslanicama Ivana VIII. ne treba vjerovati. František Palacký uložio je još veći trud da bi dokazao njihovu vjerodostojnost i da bi ih konačno našao u samim papinskim registima, ispisao i pokazao slavističkom svijetu (1838). Tada je na red došla rasprava o znamenitoj poslanici pape Hadrijana II. koju je on napisao slavenskim knezovima Rastislavu, Svatopluku i Kocelju 869. godine, a koja se sačuvala u *Žitiju Metodijevu* (ŽM, 8). Rasprava Franje Račkoga *Je li je podmetnuta poslanica Hadrijana II. na Rostislava i Kocelja, što se nalazi u panonskoj legendi?*⁵⁸ brza je reakcija na raspravu J. A. Ginzela u kojoj je njemački učenjak tvrdio da tu poslanicu nije napisao Hadrijan II, nego da ju je sastavio i podmetnuo sam autor legende.⁵⁹ Rački koji se upravo zalagao za povjerenje staroslavenskim žitijima smatrao je da mora braniti i poslanicu sačuvanu u ŽM (u tadašnjoj se znanosti spominjala samo ova dulja verzija Hadrijanove poslanice), koja je bila izuzetno važna za povijest slavenske liturgije. Posao nije bio nimalo lak, jer se poslanica nije nalazila u papinskim registima i njezin latinski original ne posjedujemo ni danas. Rački je najprije objavio poslanicu na staroslavenskom jeziku s latinskom

⁵⁷ Arkiv za povjestnicu jugoslavensku, knj. IV. Zagreb 1857, str. 98—108.

⁵⁸ Arkiv za povjestnicu jugoslavensku, knj. IV. Zagreb 1857, str. 281—298.

⁵⁹ Rački spominje Ginzelovu raspravu: Zur Geschichte der Slavenapostel Cyrill und Method (Zeitschrift für die gesammte kath. Theologie, herausgegeben von der theolog. Facultät zu Wien, Bd. VII). Wien 1856. — Nama je poznato Ginzelovo djelo: Geschichte der Slavenapostel Cyrill und Method und der Slawischen Liturgie, Leitmeritz 1861 (2. izd. Wien 1861) s istom problematikom, na koje se i Rački osvrtao u svojim drugim radovima.

paralelom u prijevodu Miklošiča i Erben. (U naslovu te poslanice Rački nikada ne spominje i ime kneza Svatopluka, jer ono ne stoji u Šafaříkovu izdanju, a poslanicu datira 868. godinom.) Poslije toga se upustio u polemiku s Ginzelom, uzvraćajući mu, prilično uspješno, njegovim vlastitim oružjem, tj. stavljajući u sve moguće odnose poslanicu Hadrijana II. i kasnije poslanice Ivana VIII. posebice poslanicu *Industriae tuae* (880), tražeći analogije, ali i proturječnosti i razloge različitim odlukama o sudbini slavenske liturgije pape Ivana VIII. (koje će Rački sjajno slijediti i objašnjavati u svojoj ćirilometodskoj povijesti), da bi konačno dokazao upravo ono što je nijekao njemački znanstvenik. Ti su navodi Franje Račkoga u prilog autentičnosti poslanice *Gloria in excelsis Deo* Hadrijana II. imali izvanredno značenje za tadašnju ćirilometodsku znanost, jer su pružali dokaze da je papa Hadrijan II, pošto se upoznao u Rimu s djelom bizantskih misionara Konstantina i Metodija, prihvatio njihove slavenske knjige i odobrio slavenski jezik u moravsko-panonskoj crkvi već jedanaest godina prije znamenitog odobrenja slavenske liturgije pape Ivana VIII. poslanicom knezu Svatopluku *Industriae tuae*.

Kao izdavača ćirilometodskih izvora Franju Račkoga nalazimo u gotovo svakom djelu posvećenom ćirilometodskoj tematici. Objavio je niz odlomaka iz svih većih izvora, manje izvore u cjelini, posebice one koje je sam našao, sva za ćirilometodsku povijest značajna papinska pisma. Neke je ćirilometodske izvore izdao i u svojim *Documenta historiae chroaticae periodum antiquam illustrantia*,⁶⁰ a treba osobito istaći njegov rad *Novo nadjeni spomenici iz IX i XI vieka za panonsko-moravsku, bugarsku i hrvatsku povijest* u kojemu je zajedno s Miklošičem objavio neka pisma pape Ivana VIII. (872—882), Stjepana VI. (885—891) i Aleksandra II. (1061—1073) iz rukopisa koji se nalazi u British Museumu u Londonu (Additional msc., br. 8873) prema berlinskom prijepisu pripremanom za izdanje *Monumenta Germaniae*.⁶¹ Njegovo izvanredno poznavanje ćirilometodskih izvora i problematike vezane uz njih dobro ilustriraju i njegove recenzije na izdanja i studije o ćirilometodskim izvorima drugih autora. Samo u radu *Najnovija izdanja izvora za život sv. Cirila i Metoda*, koji je teško nazvati samo recenzijom, Rački je prikazao četiri djela s izdanjima tekstova i raspravama o ćirilometodskim izvorima. Serija izvora za češku povijest *Fontes rerum bohemicarum*, koju je češki narod počeo izdavati u spomen 70. rođendana svoga slavnog povjesnika Františka Palackoga, donosi i svom prvom svesku (*Vitae sanctorum*) deset životopisa (Žitijâ ili legenda i pohvalnih slova) o slavenskim učiteljima Konstantinu-Ćirilu i Metodiju u izvornom (slavenskom, latinskom, grčkom) i češkom jeziku. Rački je ovom izdanju dodao i izdanja *Žitija Konstantinova* (s pred-

⁶⁰ *Documenta historiae chroaticae periodum antiquam illustrantia collegit, digessit, explicuit Dr Fr. Rački. Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium, JAZU, VII. Zagrabiae 1877.*

⁶¹ Starine JAZU, knj. XII, Zagreb 1880, str. 206—223.

govorom E. Dümmlera) i *Žitija Metodijeva* Franca Miklošiča da bi opširnije progovorio o dotadanjim izdanjima životopisa Ćirila i Metodija, o rukopisima ŽK i ŽM, kojima je broj osjetno narastao poslije Šafaříkova izdanja, te ocijenio koliko je mnogo dobila kritika teksta staroslavenskih žitija s ovim novim češkim i Miklošičevim izdanjima. Osvrnuo se i na sadržaj raznih životopisa slavenskih učitelja mlađih od ŽK i ŽM, ili kasnijih kompilacija iz ŽK i ŽM, kako ih Rački naziva, da bj pokazao kako se u tim mlađim izvorima raznim umecima i dodacima, kojima nema ni traga u ŽK i ŽM, djelatnost Solunske braće postupno proširuje izvan Moravske i Panonije među ostale slavenske narode, prije svega među Bugare. Dodavanjem drugih srodnih izvora (ruskih i hrvatskih ljetopisa) oni bi djelovali i u Rusiji, pa i među Hrvatima. Tako Konstantin-Ćiril i Metodije postaju s vremenom u tim mlađim izvorima, i to svojim neposrednim djelovanjem, sveslavenski učitelji. Tim putem dolazi Rački i do četvrtog djela u svom prikazu, do *Solunske legende* ruskog učenjaka A. A. Kunika, koji, nastavljajući na svoje ranije istraživanje i pisanje o ovoj legendi, ističe posebice njezino značenje za bugarsku povijest. Naime, *Solunska legenda* (koja se također može nazvati makedonskom, »macedonskom«, kaže Rački) priča kako je Konstantin oko 855. godine učio bugarski narod na Bregalnici u sjeveroistočnom dijelu Makedonije i tako započeo svoju slavensku misiju. Ali, budući da o svemu tome ŽK i ŽM šute, budući da to spominju samo kasnije legende (»kompilacije«), među koje spada i *Solunska legenda*, bugarska Konstantinova misija ne može se prihvatiti kao povijesna istina, kao što je već Franjo Rački pokazao i u svojoj ćirilometodskoj povijesti.⁶²

Rački je napisao i niz drugih recenzija na djela iz ćirilometodske ili srodne tematike, koje upotpunjuju njegove izvorne radove i pokazuju bogatstvo njegova znanja. Svoje je prikaze pisao u svim mogućim časopisima i glasilima, u kojima je imao i stalne rubrike, ali je njegova kritika uvijek bila ozbiljna i znanstvena, onakva kakvom je započeo u »Arkivu« i nastavio u »Književniku« i kasnijim, Akademijinim izdanjima. Najavljivao je i prikazivao djela, ili u raznim prigodama govorio o radu gotovo svih onodobnih povjesnika, književnika, filologa. Za našu tematiku zanimljivo je ono što je rekao o pojedinim djelima i radu Dobrovškoga, Vostokova, Kopitara, Palackoga, Theinera, Martinova, Miklošiča, Šafaříka, Hanuša, Hattale, Perwölfa, Pogodina, Ginzela, Dümmlera, Legera, Bartolinija, J. Grimma, Kukuljevića, Mesića, Berčića, Tkalčića, Jagića, Ljubića i nekih drugih. Prikazivao je i strane, ali posebice naše znanstvene časopise, od »Arkiva« do svih izdanja Jugoslavenske akademije. Izvještavao

⁶² Najnovija izdanja izvora za život sv. Ćirila i Metoda. 1. *Fontes rerum bohemicarum*. Tom. I, fasc. 1: *Vitae sanctorum*. U Pragu 1871. — 2. *Die Legende vom h. Cyrillus von E. Dümmler und F. Miklosich*. Wien 1870. — 3. *Vita s. Methodii, russico-slovenice et latine edidit Fr. Miklošič*. Vindobona 1870. — 4. *Solunska legenda*. Od akademika A. A. Kunika. Iz zbornika Biljbasova. — Rad JAZU, knj. XV, Zagreb 1871, str. 166—178.

je o stranim književnim i znanstvenim kongresima i sastancima, govorio o našem književnom i znanstvenom radu na mnogim sjednicama Akademije ili u drugim prigodama. Spomenimo još nekoliko recenzija na značajna suvremena djela iz ćirilometodijane ili njoj bliške tematike. Na djelo Ernsta Dümmlera *Über die älteste Geschichte der Slawen in Dalmatien*, 549—928 (Wien 1856) javio se vrlo dugačkom i kritičkom recenzijom, ali je i s radošću pozdravio proučavanje velikoga stranog učenjaka, istražitelja franačke povijesti, koji je bacio pogled i na naše strane.⁶³ Kada je Franc Miklošič našao i izdao još dva lista *Kločeva glagoljaša*, Franjo Rački je opet progovorio o glagoljici, o značenju i izdanju Kopitarova *Kločeva glagoljaša* i o Miklošičevu izdanju, žaleći samo da ni Miklošič, kao ni Kopitar, nije izdao taj rukopis u izvornom pismu.⁶⁴ Louis Leger, uz Rusa Martinova vodeći francuski slavist i ćirilometodski znanstvenik toga doba, objavio je 1868. godine svoju, za francusku slavistiku, znamenitu ćirilometodsku povijest *Cyrille et Méthode*. Upravo tako je na nju gledao i Franjo Rački, prijatelj i suradnik Legerov, i premda se u nekim pitanjima nije mogao složiti s Legerom, posebice u pitanju porijekla i starine glagoljice i ćirilice, u kojemu se francuski učenjak vraćao Dobrovskome, blagonaklono je prihvatio tu knjigu kao sintezu dotadašnjih rezultata iz ove tematike, pisanu s mnogo pažnje i simpatija za slavenske učitelje, koje je Leger znao prenijeti i na francuske čitatelje.⁶⁵ Uz recenzije Rački je ostavio obilje svojih ocjena i utisaka o radu mnogih suvremenika u brojnim, odreda vrlo opširnim nekrolozima. Među njima ističemo nekrologe velikanu Šafaříku,⁶⁶ ruskom književniku i povjesniku Mihailu Petroviču Pogodinu,⁶⁷ češkom slavistu i varšavskom profesoru Josefu Perwolfu⁶⁸ i našem znanstveniku Matiji Mesiću.⁶⁹ U godinama kada se zaokupljen drugim znanstvenim temama ili političkim i kulturnim radom za dobrobit svoga naroda nije više intenzivno bavio ćirilometodskom tematikom, takvi su radovi ipak pokazivali da se Rački uvijek ponovo vraćao ćirilometodijani, svojoj zapravo prvoj znanstveničkoj ljubavi koju nikada nije zaboravio.

Rački nije zapuštao ni svoj interes za glagoljsku baštinu, iako je pred naletom nove, glasnije generacije hrvatskih glagoljaša, kako

⁶³ Narodne novine, XXIII/1857, br. 141, str. 431; br. 143, str. 437; br. 144, str. 441—442; br. 145, str. 443—444.

⁶⁴ Zum Glagolita Clozianus von dr. Fr. Miklosich. Aus dem X. Bde der Denkschriften der phil. hist. Classe der k. Akademie der Wissenschaften. Wien 1860. S. 22. Narodne novine, XXVI/1860, br. 199, str. 539—540.

⁶⁵ Cyrille et Méthode. Etude historique sur la conversion des Slaves au Christianisme; par Louis Leger. Paris 1868. XXXV. 1—230. Rad JAZU, knj. V, Zagreb 1868, str. 229—233.

⁶⁶ Pavao Josip Šafařík. Pozor, II/1861, br. 151, str. 351—352.

⁶⁷ Mihail Petrovič Pogodin. Nekrolog. Rad JAZU, knj. XXXVIII, Zagreb 1877, str. 200—227.

⁶⁸ Josip Josipović Pervolf. Vienac, XXIV/1892, br. 5, str. 72—73.

⁶⁹ Akademik Mato Mesić. Nekrolog. Rad JAZU, knj. XLVII, Zagreb 1879, str. 222—239.

je promicala druga polovica 19. stoljeća, njegov rad na toj problematiji dolazio u drugi plan. Ne bi trebalo, međutim, zaboraviti da je Franjo Rački prvi ili među prvima progovorio o gotovo svakom u svoje vrijeme poznatom hrvatskom glagoljskom spomeniku, kao što je pisao i govorio o drugim glagoljskim, a i mnogim ćirilskim i latiničkim spomenicima. Opisivao je ili spominjao u svojim radovima s mnogo spremne i znanja glagoljske misale, brevijare i druge kodekse, proučavao ih, donosio vijesti o novim glagoljskim spomenicima u nas i u svijetu, prikazivao radove iz glagoljske problematike ili izdanja glagoljskih kodeksa drugih autora. Osim već spomenutih radova pisao je o *Vinodolskom zakonu* (1288),⁷⁰ a mnogo godina kasnije objavio je i njegov tekst.⁷¹ Njegova radnja o životu i radu Šimuna Kožičića — Begne, modruškog biskupa i osnivača glagoljske tiskare u Rijeci, još je jedan nedovoljno poznat i cijenjen rad Franje Račkoga u današnjoj znanosti, premda je naš znanstvenik znatno dopunio životopis Šimuna Kožičića i potpuniye ocijenio njegovo djelovanje od Josefa Šafařika.⁷² Od njegovih članaka posvećenih životu i radu hrvatskih glagoljaša spominjemo još članak o Franji Glaviniću kao pokretaču i radniku na novom izdanju glagoljskih liturgijskih knjiga u prvoj polovici 17. stoljeća, u čemu će ga ipak zamijeniti Rafael Levaković.⁷³ Rački je nastojao obavijestiti našu javnost i o novopronađenim glagoljskim rukopisima u svijetu⁷⁴ ili o predavanjima iz te tematike na svjetskim znanstvenim skupovima, kao primjerice na arheološkom kongresu u Kijevu, kojemu je od naših znanstvenika prisustvovao samo V. Jagić u ime Akademije, a na kojemu su o glagoljskim rukopisima referirali I. I. Sreznjevski i Louis Leger.⁷⁵ U nekoliko je navrata pisao i o Hrvoju Vukčiću Hrvatiniću, bosanskom vojvodi i hercegu splitskom, o *Hvalovu rukopisu* (1404) i *Hrvojevu misalu* (oko 1404). Njegov posljednji članak o *Hrvojevu misalu*,⁷⁶ napisan u povodu glasovite znanstvene monografije o tom kodeksu s reprodukcijama njegove iluminacije,⁷⁷ sažeta

⁷⁰ Na Trsatu bje župa jur god. 1280. Zagrebački katolički list, t. XIII/1862, br. 41, str. 321—322.

⁷¹ Statuta lingua croatica conscripta. — Hrvatski pisani zakoni: Vinodolski, Poljički, Vrbanski a donekle i svega krčkoga otoka, Kastavski, Veprinački i Trsatski. Uredili Dr. Rački, Dr. V. Jagić i Dr. I. Crnčić. U Zagrebu 1890. Monumenta historico-juridica Slavorum meridionalium, JAZU, IV.

⁷² Život Šimuna Kožičića — Begne, biskupa modruškoga i pisca. Opisà Dr. Franjo Rački. Zagrebački katolički list, t. XII/1861, br. 1, str. 1—2; br. 2, str. 9—11; br. 3, str. 17—18; br. 4, str. 25—27; br. 5, str. 33—35; br. 6, str. 41—42.

⁷³ O. Franjo Glavinić. Vienac, XXIV/1892, br. 1, str. 6—10.

⁷⁴ V. npr. Rukopisi »mag. Georgii de Sclavonia« (†1416) u Toursu. Zagrebački katolički list, t. XXV/1874, br. 14, str. 3—4 (Prilog). — Glagoljski rukopisi u Oportu. Vienac, VIII/1876, br. 6, str. 96.

⁷⁵ Sastanak starinara u Kijevu. Vienac, VII/1875, br. 12, str. 190—191.

⁷⁶ Glagoljski službenik vojvode Hrvoja. Vienac, XXIII/1891, br. 29, str. 457—462.

⁷⁷ Missale glagoliticum Hervoiae ducis Spalatensis. Recensuerunt V. Jagić, L. Thalloczy, F. Wickhoff. Vindobonae 1891.

je, dragocjena informacija o sudbini toga glagoljskog misala od 1849/50. i 1854. godine, kada je Nijemac A. D. Mordtmann prvi obavijestio javnost o tom prelijepom kodeksu, do izdanja iz 1891. godine. Nama je zanimljivo i čuti da je Francuz Ernest Dethier, koji je 1868. godine i *Hrvojev misal* uvrstio u katalog izrađen za potrebe Mađarske akademije koja je u Saraju (Carigrad) tražila knjige nekadašnje Korvinove knjižnice, na taj hrvatski rukopis već upozorio biskupa Strossmayera i Franju Račkoga. Rački je u svojoj recenziji-članku progovorio i o dilemi da li je *Hrvojev misal* dospio u sarajsku biblioteku iz biblioteke kralja Matije Korvina, ili je tamo neposredno donesen iz naših krajeva, a potom je pravilno ocijenio vrijednost toga glagoljskog misala — dajući prednost iluminaciji pred tekstom — i stoga žaleći što u tom izdanju nije reproducirana cijela iluminacija misala na račun sažimanja filološko-povijesne rasprave o tekstu. Tu će želju Franje Račkoga ispuniti tek današnja znanost u potpunom znanstvenom izdanju *Hrvojeva misala* (1973). Rački je pažljivo pratio i druge Jagićeve radove i radove svih naših znanstvenika iz te tematike, a ovdje još spominjemo njegov značajki prikaz Berčićeve studije *Dvije službe rimskoga obreda za svetkovinu svetih Ćirila i Metuda* (1870)⁷⁸ i Jagićeve rasprave o *Bečkim i Kijevskim listićima* (1890).⁷⁹

Uz 1000-obljetnicu Metodijeve smrti Rački je napisao svoje posljednje radove posvećene Konstantinu-Ćirilu i Metodiju. U članku *Proslava tisućgodišnjice smrti sv. Metodija* pozvao je još jedanput sve Slavene, prilično nesložne uoči proslave ćirilo-metodske obljetnice, da počaste uspomenu svoga učitelja Metodija. Posebice je istakao zahvalnost Hrvata Konstantinu-Ćirilu i Metodiju, Hrvata koji su vratili svoj dug slavenskim učiteljima sačuvavši, kroz stoljetnu borbu, ćirilometodsku baštinu na svom tlu.⁸⁰ Članak *Stara slika slovjenkih prvoučitelja* s mnogim pojedinostima govori o slici Konstantina i Metodija u staroj bazilici sv. Klementa u Rimu, gdje su pokopana tijela pape Klementa i Konstantina-Ćirila.⁸¹ Na staru baziliku ispod današnje crkve naišlo se 1857. godine i tada su započela iskapanja i istraživanja kojima je rukovodio glasoviti arheolog Giovanni Battista Rossi. Rački je u više navrata izvještavao o toku iskapanja, posebice u svojim *Poslanicama iz Rima*,⁸² u kojima ćemo naći još neke stvari zanimljive za našu tematiku, a o nalazima u bazilici sv. Klementa izvještavali su našu javnost i drugi autori.

⁷⁸ Zagrebački katolički list, t. XXI/1870, br. 49, str. 431—432.

⁷⁹ Glagolita. Vienac, XXII/1890, br. 30, str. 480.

⁸⁰ Vienac, XVII/1885, br. 12, str. 186—188.

⁸¹ Stara slika slovjenkih prvoučitelja. Na uspomenu tisućgodišnjice smrti sv. Metodija. Vienac, XVII/1885, br. 14, str. 216—219.

⁸² Poslanice iz Rima o Rimu i naših stvarih, I—VIII. Zagrebački katolički list, t. VIII/1857, IX/1858, X/1859, XI/1860. — O grobu sv. Ćirila u hramu sv. Klementa u Rimu. (Priobćio Dr. F. R. — po »Bulletinu di archeologia cristiana del Cav. Gio. B. Rossi A. 1863, n. 2«.) Zagrebački katolički list, t. XIV/1863, br. 15, str. 113—115; br. 16, str. 121—123.

Franjo Rački je mnogo i često pisao o slavenskoj liturgiji kao o jednom od glavnih kulturnih dobara cirilometodskog nasljeđa. U okviru svoga velikog djela o Cirilu i Metodiju želio je dati cjelovitu povijest slavenske liturgije (»povjestnicu liturgije glagoljske«) u posebnom poglavlju ili knjizi, što, na žalost, uz još neka druga njegova zamišljena poglavlja, nismo nikada dobili, kao ni povijest slavenske liturgije rano preminulog Ivana Berčića. Ipak, nema nijednog djela iz cirilometodske problematike u kojemu Rački nije nešto rekao i o slavenskom bogoslužju, a u njegovoj cirilometodskoj povijesti prikaz povijesti slavenske liturgije, bolje rečeno borbe za nju, u prvom, cirilometodskom razdoblju njezina života, predstavlja najbolje stranice njegove knjige. Ivan Tkalčić, koji je slavenskoj liturgiji posvetio mnoge radove, pozivao se uvijek na te stranice Franje Račkoga. Osim što se bavio poviješću slavenske liturgije, Rački je bio uz biskupa Strossmayera i jedan od najaktivnijih sudionika akcije za obnovu slavenske liturgije, po starom pravu, u crkvi katoličkih Slavena, akcije koja je započela sredinom 19. stoljeća da bi ostvarila jednu od glavnih, već spominjanih slavenskih želja i težnji u tom stoljeću. Rački je započeo s akcijom već u Rimu 1858. godine, izloživši slavensku potrebu i želju samom papi Piju IX, a uskoro će mu se u Rimu s takvim zahtjevom pridružiti i biskup Strossmayer kojemu će od sada i u ovom poslu Rački biti desna ruka. Borba za povratak slavenske liturgije razmahat će se osobito 60-ih godina 19. stoljeća. Paralelno i u vezi s njome teći će i akcija za tiskanje novih glagoljskih liturgijskih knjiga, opet na čelu sa Strossmayerom i Račkim. Glagoljskih liturgijskih knjiga, naime, više nije bilo, pa je to otežavalo i glagoljanje u župama gdje se još zadržao slavenski jezik u bogoslužju. Zato su Hrvati zahtijevali od Rima da Propaganda tiska nove glagoljske liturgijske knjige, koje je, dakako, posljuje Levakovića (1631), Pastrića (1706) i Karamana (1741) trebalo revidirati, tj. prirediti ih na staroslavenskom jeziku hrvatske redakcije. Kada je biskup Strossmayer konačno u Rimu išhodio odobrenje za to izdanje, posao je povjerio Franji Račkome, koji je pozvao u pomoć Mihovila Pavlinovića i Ivana Berčića. U odbor je ušao i Vatroslav Jagić, a za savjet je zapitan i Đuro Daničić. Odlučilo se da treba započeti s misalom kao najpotrebnijom liturgijskom knjigom. Redakcija je bila konačno povjerena Ivanu Berčiću, najboljem poznavacu hrvatske redakcije liturgijskih knjiga, a Berčić je izabrao sebi za glavnog pomoćnika Dragutina Parčića. Tako je pothvat oko izdavanja glagoljskih liturgijskih knjiga krenuo, dok je akcija za obnovu slavenske liturgije već od početka, ili nam se to samo s današnjega gledišta čini, bila osuđena na neuspjeh, jer nije imala podršku vrhovne crkvene vlasti u Hrvatskoj. I dok su i Strossmayer i Rački još 1880/1881. godine, oduševljeni enciklikom *Grande munus* i proslavenskom politikom pape Lava XIII, vjerovali u uspjeh, nekoliko godina kasnije, uz obljetnicu Metodijeve smrti, tu su vjeru počeli gubiti. Premda je i tada, 1885. godine, u javnosti pozvao Hrvate da proslave i tu cirilometodsku obljetnicu, pa odu i na Velehrad, on sam, Rački, pomalo umoran i mnogočime razočaran, pi-

sao je prijatelju Strossmayeru kako neće poći na Velehrad da se pokloni grobu i uspomeni Metodijevoj, a niti u Rim, ako Rim za taj dan ne dopusti u Velehradu i svim katoličkim Slavenima služenje slavenske liturgije, jer takvu proslavu bez slavenskog bogoslužja smatra po duhu »protumetodijevskom«, još jednom »besmislenom paradom«.⁸³ Uz mnoga razočaranja koja je doživio kao znanstvenik, kao politički i kulturni radnik, i konačno kao čovjek, neuspjeh sa slavenskom liturgijom bit će mu najbolnije razočaranje kao ćirilometodskom povjesniku. Ipak, 1893. godine još je jednom progovorio o slavenskoj liturgiji, pozdravivši s velikom radošću konačan izlazak Parčičeva glagolskog misala.⁸⁴ Dogodilo se to samo nekoliko mjeseci prije smrti Franje Račkoga.

Pojava Franje Račkoga u ćirilometodskoj znanosti sredinom i u drugoj polovici 19. stoljeća imala je izuzetno značenje za svjetsku i hrvatsku ćirilometodijanu. Sam Josef Šafařík, koji je doživio izlazak ćirilometodske povijesti Franje Račkoga, oduševio se njome i bogatstvom znanja i izrazitom samostalnošću mladoga hrvatskog znanstvenika u prilaženju građi i rješavanju svih pitanja iz ćirilometodske problematike. Kao Šafařík, mislili su mnogi suvremeni ćirilometodski znanstvenici u svijetu, dok je u hrvatskoj znanosti Rački bio neprikosnoven autoritet za ćirilometodijanu tijekom nekoliko desetljeća. Kasnije generacije znanstvenika, s brzim i snažnim razvojem ćirilometodske znanosti krajem 19. i na prijelomu 19. i 20. stoljeća, počeli su pomalo zaboravljati ćirilometodska djela Franje Račkoga, premda ne i znanstvene rezultate do kojih je on došao. Želimo reći da su se njegovi rezultati i nadalje spominjali i prenosili u ovoj znanosti, ali da se uz njih sve rjeđe citiralo ime Franje Račkoga. Dogodilo se to, doista nepravedno, i mnogim njegovim suvremenicima, kao i ranijim ćirilometodskim znanstvenicima, imena kojih smo često ovdje spominjali — utemeljiteljima ćirilometodijane. Uzrok ovoj pojavi, kada govorimo o našem znanstveniku, vidimo i u činjenici što je Franjo Rački, čvrsto oslonjen na ćirilometodske izvore i spomenike ćirilometodske kulturne i književne baštine i na snagu i logiku svoga rasuđivanja, u ćirilometodskoj povijesti i u svim pitanjima iz ćirilometodske problematike gotovo uvijek davao gotova rješenja i predlagao pouzdane zaključke, koje su kasniji znanstvenici jednostavno preuzimali. Nije volio teze ni pretpostavke, nije drugim učenjima upućivao velike izazove. A ćirilometodijana je oduvijek ponajviše živjela od teza i teorija, pretpostavki i izazova. Teze su rađale antiteze, na pretpostavke su se slagale nove pretpostavke, rušilo se ili nadograđivalo, ali su imena takvih autora ostajala u centru pažnje. Osim toga Rački je svoja ćirilometodska djela pisao na hrvatskom jeziku i moglo se znati da

⁸³ Korespondencija Rački — Strossmayer, I—IV. O stogodišnjici rođenja Franje Račkoga izdala Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti. Uredio Ferdo Šišić. Posebna djela JAZU, Zagreb 1928—1931, knj. III, 852.

⁸⁴ Novo izdanje glagolskoga misala. Katolički list, t. XXXXIV/1893, br. 10, str. 78—79.

njegovi rezultati neće ući na široka vrata u tokove svjetske znanosti, kao primjerice Jagićeva djela ili djela mnogih drugih slavenskih povjesnika i filologa pisana na njemačkom i ruskom jeziku. Međutim, dok je za današnje slabo, gotovo nikakvo poznavanje ćirilometodskog djela Franje Račkoga odgovorna i svjetska i naša znanost, za nedovoljno i nepotpuno poznavanje njegova znanstvenog interesa za glagolizam i njegovih radova posvećenih glagoljskoj problematici, odgovornost snosimo mi sami. Pa, iako je njegov interes za glagoljsku baštinu bio donekle sekundaran, iako je nikao iz njegova neiscrpnog oduševljenja za djelo Konstantina-Cirila i Metodija, pa je samo kao takav prikazan i u ovoj radnji, ne bi trebalo zaboraviti da je Franjo Rački bio i jedan od prvih glagoljaša, naših i svjetskih, u 19. stoljeću, i to u vrijeme kada je glagolizam bio još velika nepoznanica, ali i nepravedno zanemarena vrednota, kojoj je upravo on s još nekolicinom entuzijasta tek stvarao znanstveni ugled u svijetu i u nas. U stvaranju i održavanju tog ugleda i interesa za glagoljsku baštinu i u postavljanju i građenju temelja za njezina mnogo plodnija proučavanja u kasnijim desetljećima, Franji Račkome u Hrvatskoj pripada mjesto uz Kukuljevića, Berčića, Črnčića, pa i Vatroslava Jagića koji je jako mnogo naučio od njega. Ali, dok će glagoljica i poslije tih učenjaka okupljati velika imena hrvatske znanosti, ćirilometodskog povjesnika veličine Franje Račkoga u našoj ćemo znanosti uzalud tražiti. Veličinu ovog ćirilometodskog znanstvenika još bismo jasnije i potpunije vidjeli u jednom cjelokupnom prikazu i ocjeni hrvatske ćirilometodijane, koji, na žalost, još ni danas nemamo.

U prikazu i ocjeni ćirilometodskih radova Franje Račkoga nastojali smo uvijek da njegove rezultate postavimo u pravilan odnos i kontekst s rezultatima njegovih suvremenika i ranijih ćirilometodskih znanstvenika kako bismo pravilno ocijenili prilog koji je njegova znanost dala svom vremenu. Rješenja pitanja i problema kojima se on bavio, osim gdje je to bilo potrebno, nismo namjerno dovođili do rješenja današnje ćirilometodske znanosti. Nismo to propuštali samo zbog toga jer bi to bilo metodološki neprimjereno nego i zbog toga jer to ne bi bilo pravedno prema velikom hrvatskom učenjaku koji je na tada poznatim izvorima i spomenicima ćirilometodske baštine dao sve moguće i najbolje što je mogao dati, i tako s još nekolicinom ćirilometodskih povjesnika u svijetu stvorio neoborive temelje današnjoj bogatijoj ćirilometodskoj znanosti. Ali nismo to čini li zbog toga da ne bi bilo neugodno mnogim velikim ćirilometodskim znanstvenicima koji se i danas javljaju s pitanjima na koja je Franjo Rački već odavna i najbolje odgovorio.

Način na koji je otac hrvatske Cyrillo-Methodiane čitao ovu zlatnu stranicu slavenske kulturne povijesti ima za nas i za svijet svoju trajnu vrijednost. Tome treba dodati da su djela Franje Račkoga s ćirilometodskom tematikom dovoljna da ispune jedan bogat znanstvenički život, a život posvećen slavenskim učiteljima Konstantinu-Cirilu i Metodiju samo je jedan od znanstveničkih života hrvatskog povjesnika Franje Račkoga.

IVANKA PETROVIĆ

FRANJO RAČKI — VATER DER KROATISCHEN
KYRILLO-METHODIANA

Die letzten Jahrzehnte des 18. und die erste Hälfte des 19. Jahrhunderts waren für die Entwicklung der kyrillo-methodianischen Wissenschaft innerhalb der Geschichtswissenschaften und der slawischen Philologie entscheidend. Das 19. Jahrhundert wusste schon gut Bescheid in den grundlegenden kyrillo-methodianischen Quellen als glaubwürdigen Geschichtsquellen und Zeugen der kyrillo-methodianischen Geschichte und entdeckte auch viele Denkmäler der kyrillo-methodianischen Kultur und ihres literarischen Erbes. Die Entwicklung der Kyrillo-Methodiana zu einer Zeit, in der das nationale und politische Bewusstsein in verschiedenen Teilen Europas üppige Blüten trieb, wurde auch durch die nationalen und kulturellen Wiedergeburtsbewegungen bei den slawischen Völkern sowie durch zahlreiche kyrillo-methodianische Gedenktage gefördert, die die Slawen in der Wissenschaft auf bedeutsame Weise begingen; doch daneben erhoben sie auch das Verlangen und ihre Forderungen nach nationaler, kultureller und konfessioneller Gemeinsamkeit und Wechselbeziehung im Geiste der kyrillo-methodianischen und der slawischen Idee, indem sie im kyrillo-methodianischen Werk und in der Vergangenheit eine Stütze für die eigene Wirklichkeit zu finden hofften. In dieser Epoche, aber auch in einem derartigen Zusammenhang war das Erscheinen Franjo Račkis in der kyrillo-methodianischen Wissenschaft von ausserordentlicher Bedeutung — sowohl für die kroatische als auch für die weltweite Kyrillo-Methodiana. Franjo Rački begann sich mit dieser Wissenschaft in den fünfziger Jahren des 19. Jahrhunderts auseinanderzusetzen, als er noch als ganz junger Wissenschaftler, ohne besondere nationale Tradition, auf den besten Ergebnissen der europäischen Wissenschaft und auf seinen eigenen Resultaten, mit der Begabung eines grossen Historikers die kroatische kyrillo-methodianische Wissenschaft begründete. Rački, der Vater der kroatischen Kyrillo-Methodiana und einer der grössten Namen der kyrillo-methodianischen Wissenschaft der Welt, widmete auch nachher und bis zu seinem Tode, gleichlaufend mit seinen anderen wissenschaftlichen Interessen, viele seiner Werke der kyrillo-methodianischen Thematik und kennzeichnete so fast allein die gesamt-kroatische kyrillo-methodianische Wissenschaft im entscheidendsten Zeitraum ihres Lebens, was jedoch nicht nur

die Frucht der Grösse dieses Geschichtsforschers war, sondern auch das Ergebnis des Umstandes, dass der Philologe Vatroslav Jagić Kroatien früh verlassen hatte. Neben ihm meldeten sich mit kyrillo-methodianischen Themen noch Ivan Kukuljević, Matija Mesić, Ivan Berčić, Ivan Crnčić, Ivan Tkalčić, Josip Juraj Strossmayer. Vatroslav Jagić ist selbstverständlich der zweite grosse Name der kyrillo-methodianischen Wissenschaft des 19. Jahrhunderts, aber nicht als kyrillo-methodianischer Historiker, sondern als Sprachforscher, für den die guten Kenntnisse in der kyrillo-methodianischen Geschichte und im kyrillo-methodianischen Werk die Grundlage aller weiteren sprachlichen und literarhistorischen Forschungen bildeten. Gerade deshalb hatte Jagić nie vergessen, was er in der Kyrillo-Methodiana seinem grossen Lehrer, dem kyrillo-methodianischen Historiker Rački, schuldete.

Das kyrillo-methodianische Opus von Franjo Rački umfasst an die fünfzig Einheiten. Es sind dies Bücher, Abhandlungen, Studien und Artikel, ferner Rezensionen, Einladungen zu Jahrestagen, kyrillo-methodianische Nachrichten, Nachrufe auf kyrillo-methodianische Wissenschaftler und dazu noch mehrere Dutzend Seiten seiner Korrespondenz, wo er seine Gedanken und Anschauungen darstellt oder über Vorbereitungen und das Schreiben neuer Arbeiten in der kyrillo-methodianischen Problematik spricht. Die Bücher und auch die meisten dieser Abhandlungen, Studien und Artikel sind Werke von anthologischem Wert für die kroatische und die europäische Kyrillo-Methodiana, Werke eines grossen und in allem bewanderten kyrillo-methodianischen Wissenschaftlers. Wenn Franjo Rački auch vor allem anderen kyrillo-methodianischer Historiker war, werden in seinen Arbeiten alle Gebiete der kyrillo-methodianischen Problematik bearbeitet. Sein grosses Werk über Leben und Tätigkeit von Konstantios-Kyrillos und Methodios umfasst die gesamte kyrillo-methodianische Geschichte in ihrem Ablauf und mit allen ihren Errungenschaften, auf der breiten geschichtlichen Szene der Absichten und Interessen aller daran interessierten slawischen und europäischen politischen und kirchlichen Kräfte jener Zeit, wobei er die Berührungspunkte zur mährischen kyrillo-methodianischen Mission und ihren Widerhall bei jedem slawischen Volk suchte. Es ist dies das beste und vollständigste Werk über Kyrill und Methodios in der slawischen und der nichtslawischen Wissenschaft, das bis zu jener Zeit geschrieben worden war, wofür es demnach weder ein Muster noch seinesgleichen gegeben hatte. Wenn wir von Račkis Untersuchungen der kulturellen und literarischen Errungenschaften der kyrillo-methodianischen Mission sprechen, so muss vor allem das grosse Interesse unserer Wissenschaftler für die Entstehung und die Herkunft der glagolitischen Schrift, für die Problematik der slawischen Schriften überhaupt erwähnt werden, worin er ebenfalls an der Spitze solcher wissenschaftlicher Erörterungen in Kroatien steht, und in der europäischen Slawistik beschloss er ausserordentlich fruchtbar die erste grosse Epoche der Glagoliza-Wissenschaft, zu der viele Wissenschaftler der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts beigetragen hatten,

und unter ihnen hatte der Prager Wissenschaftler Pavel Josef Šafařík jedenfalls den grössten Anteil daran. Ebenso müssen auch Račkis Forschungen erwähnt werden, die dem literarischen Werk und Erbe von Konstantios-Kyrillos und Methodios gewidmet waren; diese sind von ausserordentlichem wissenschaftlichem Wert und bedeuten in einigen Aspekten auch wegberreitende Unterfangen. Lebhaftes Interesse zeigte Rački auch für Geschichte und Schicksal des kyrillo-methodianischen slawischen Gottesdienstes, eines der hauptsächlichsten Kulturgüter des kyrillo-methodianischen Erbes, was für die zweite Hälfte des 19. Jahrhunderts besonders wichtig war, wo Franjo Rački als kyrillo-methodianischer Geschichtsforscher an der Seite Bischof Strossmayers alle Aktionen zur Erneuerung des slawischen Gottesdienstes in der Kirche der katholischen Slawen im Namen der kyrillo-methodianischen Vergangenheit anführte. In seinen breit angelegten und tiefgehenden kyrillo-methodianischen Forschungen, sich fest auf kyrillo-methodianische Quellen und Denkmäler des kyrillo-methodianischen Erbes sowie auf Kraft und Logik seiner eigenen Urteilsfähigkeit stützend, vereinte Franjo Rački die besten, häufig auch revidierten Ergebnisse früherer und zeitgenössischer Wissenschaftler mit seinen eigenen Entdeckungen und dem Reichtum seiner Kenntnisse im kyrillo-methodianischen Opus, indem er mit ausgeprägter Selbständigkeit an das Material heranging und jede Frage der kyrillo-methodianischen Problematik löste. Seine kritische Einstellung gegenüber dem Bekannten und sein Forschen nach dem Unbekannten sind die Hauptqualitäten dieses kyrillo-methodianischen Wissenschaftlers, dessen grundlegende Schaffenskraft in seinen ausserordentlichen Kenntnissen der kyrillo-methodianischen Quellen lag und auch darin, wie er sich mit ihnen auseinandersetzte. Franjo Rački hat nicht nur auf die bestmögliche Art kyrillo-methodianische und ihnen verwandte Quellen in seine zahlreichen Werke eingebaut, vielmehr waren auch diese Quellen selbst einer der Hauptgegenstände seiner Forschungen. Er untersuchte die kyrillo-methodianischen Quellen, interpretierte und reinterpretierte sie, er entdeckte auch selbst einige Quellen zur kyrillo-methodianischen Geschichte und gab viele von ihnen heraus. Dank all dem öffnete und zeigte unser Wissenschaftler mit jedem seiner Werke neue Ausblicke auf diese junge Wissenschaft und gab ihr dadurch neue starke Impulse im Vergleich zu früheren Auffassungen und Ansichten über das kyrillo-methodianische Werk. Keine geringere Rolle spielte Franjo Rački bei der dauernden Verbreitung und Unterstützung des Interesses für diese Wissenschaft in Kroatien und auch bei den Südslawen. Immer an der Seite Bischof Strossmayers, an der Spitze der fortschrittlichsten Intellektuellen und kirchlichen Kräfte in Kroatien, forderte Rački zur Begehung und Teilnahme an kyrillo-methodianischen Gedenktagen und Feiern auf, hob die wichtigsten Ideen und Errungenschaften des kyrillo-methodianischen Opus hervor, um in ihrem Geiste und im Einklang mit seinen eigenen Prinzipien an seine Zeit im nationalen Interesse seines Volkes und der übrigen slawischen Völker Forderungen zu stellen. Es wäre nicht leicht, noch ein

Beispiel eines solchen kyrillo-methodianischen Wissenschaftlers anzuführen, der es wusste und konnte, seine hohe Wissenschaft und diesen anderen Aspekt der kyrillo-methodianischen Kultur des 19. Jahrhunderts so harmonisch zu vereinigen, wie dies Franjo Rački verstand und vermochte, womit er sich ebenfalls den grössten Namen in der kroatischen Kyrillo-Methodiana des vorigen Jahrhunderts errungen hat.

Der unerschöpflichen Begeisterung dieses Wissenschaftlers für das Werk von Konstantios-Kyrrill und Methodios entspross auch sein grosses wissenschaftliches Interesse für den »Glagolismus«. Doch zu den heutigen schwachen, fast gar keinen Kenntnissen von den kyrillo-methodianischen Forschungen Franjo Račkis gesellen sich auch die unzureichenden und unvollständigen Kenntnisse von seinen dem glagolitischen Erbe und dessen Problematik gewidmeten Werken. Und man dürfte nicht vergessen, dass Franjo Rački einer der ersten »Glagoliten« bei uns und in der Welt überhaupt im 19. Jahrhundert war. Und dies zu einer Zeit, wo der sog. Glagolismus noch fast völlig unbekannt war, aber auch ein zu Unrecht vernachlässigter Wert, dem gerade Rački mit noch einigen Enthusiasten erst im Begriff war, bei uns und in der Welt wissenschaftliches Ansehen zu schaffen. Bei der Schaffung und Aufrechterhaltung dieses Ansehens und des Interesses für das glagolitische Erbe wie auch bei der Aufstellung und dem Ausbau der Grundlagen für ein viel ertragreicheres Studium dieses Erbes in den späteren Jahrzehnten gebührt Franjo Rački ein Platz neben Kukuljević, Berčić, Črnčić, neben jener Generation von Wissenschaftlern, die von Šafaříks glagolitischer Epoche angeregt und beeinflusst wurden, und auch neben Vatroslav Jagić, der sehr viel von Franjo Rački gelernt hatte. Doch während die Glagolitica auch nach den genannten Wissenschaftlern weitere grosse Namen der kroatischen Wissenschaft um sich scharte, werden wir einen kyrillo-methodianischen Historiker von Franjo Račkis Grösse und Format in unserer späteren Wissenschaft vergeblich suchen. Und die Art und Weise, wie der Vater der kroatischen Kyrillo-Methodiana diese goldene Seite der slawischen Kulturgeschichte zu lesen wusste, wird für die kroatische und die weltweite Wissenschaft von dauerndem Werte bleiben.